

III.

NUME DIVINE ÎN *PARADISUL* LUI DANTE

Analiza elementelor de discurs religios din traduceri românești ale *Divinei Comedii*, în comparație cu originalul, începe cu analiza transpunerii numelor divine. Am diferențiat, aici, situațiile în care referentul este Divinitatea, la modul generic, de cele în care Dante are în vedere o anumită ipostază a divinității (Dumnezeu Tatăl, Isus sau Duhul Sfânt) sau Treimea. În structura fiecărui subcapitol în parte, am avut în vedere mai întâi desemnarea directă, apoi cea prin antonomază, apoi desemnarea perifrastică și metaforică. Ordinea prezentării elementelor din fiecare categorie o urmărește pe cea a apariției în textul original.

1. Dumnezeu: Nume generice

În cele ce urmează, vom analiza numele divine care se referă la Dumnezeu în general, fără vreo referire la vreuna dintre persoanele Treimii, și traduceri ale acestora; le-am putea numi teonime în sens generic.

În primul rând, vom putea observa că, în cazul termenului *Dio* (Dumnezeu), traducătorii au tendința de a-l echivala prin diferite atribute sau funcții pe care divinitatea le îndeplinește. Sunt destul de puține cazurile în care atât George Coșbuc, cât și Eta Boeriu apelează la echivalarea directă a termenului *Dio* prin *Dumnezeu*, ceea ce nu ar trebui să ne mire dacă ar fi să ne gândim măcar la diferența metrică de o silabă între cuvântul din italiană și cel din română. Întâlnim aceste situații în: *Par.*, V, v. 27; *Par.*, VI, v. 111; *Par.*, VII, v. 91; *Par.*, VII, v. 103; *Par.*, VII, v. 115; *Par.*, X, v. 56; *Par.*, XX, v. 134; *Par.*, XXII, v. 95; *Par.*, XXIV, v. 130; *Par.*, XXV, v. 90; *Par.*, XXVI, v. 109; *Par.*, XXVII, v. 105; *Par.*, XXX, v. 145; *Par.*, XXXIII, v. 40. În alte cazuri, tot puține la număr, traducătorii echivalează *Dio* prin *Domnul*, soluție în principiu convenabilă din punctul de vedere al metricei, dar care se detașează de terminologia dantescă originară, în cadrul căreia termenul *Signor* (echivalentul *Domnului* din limba română) se referă – apărând, de altminteri, numai de două ori în decursul întregului *Paradis* – exclusiv la Isus, ipostaziat în calitatea lui de „stăpân” („senior”, în vocabularul feudal occidental): al universului (Christus Pantocrator, ca în binecunoscutele reprezentări plastice din catedralele medievale – *Par.* XXIV, v. 35), sau al credinciosului (concretizare la nivel individual a reprezentării globale anterioare – *Par.* XXV, v. 33). Altă dată (*Par.*, XIII, v. 54), cum vom vedea mai jos, Dante va folosi termenul regal *Sire* pentru desemnarea seniorială a lui Dumnezeu Tatăl.

În al doilea rând, vom avea în vedere situațiile în care, pentru desemnarea lui Dumnezeu fără vreo ipostaziere ținând de Sfânta Treime, Dante însuși se prevaleară de un repertoriu antonomastic, metaforic și perifrastic, legat în principiu, după cum vom vedea, de atributele sale fundamentale, cu precădere din sfera semantică a supremației absolute și a eternității.

Vom analiza situațiile în care, din diferite motive, cel puțin unul dintre cei doi traducători pe care îi avem în vedere alege o altă modalitate de desemnare a numelui propriu *Dumnezeu*, acolo unde în textul dantesc apare *Dio*:

Dio, Par., I, v. 105

G. Coșbuc – *Dumnezeu*

Eta Boeriu – *făptașul*

În contextul la care ne referim aici se vorbește despre forma universului, care este asemănătoare creatorului său, adică lui Dumnezeu. Acesta este un aspect teologic care se referă la asemănarea dintre creație și creator; ideea este preluată din gândirea lui Toma d'Aquino și sintetizată de Dante într-o terțină cu o deosebită claritate: *Le cose tutte quante / hanno ordine tra loro, e questo è forma / che l'universo a Dio fa simigliante*¹. G. Coșbuc traduce: *Făpturile-ntre ele, toate-anume, / au ordine și-n forma asta este / asemeni Dumnezeu cu-ntreaga lume*². O alegere discutabilă este termenul *făpturi* pentru *cose* (= lucruri), care limitează creația lui Dumnezeu doar la ființe (deși în sensul său etimologic *făptură* înseamnă 'ceea ce este făcut', este posibil ca acest sens să fi fost avut în vedere de Coșbuc, deși el era învechit la începutul secolului al XX-lea). Discutabilă este și echivalarea prin *lume* a it. *universo*, dar ea poate fi justificată prin necesitatea de a realiza rima cu *anume*. Eta Boeriu face o alegere care se îndepărtează de contextul dantesc: *Toate, zise-n lume-s cu temei / și rânduiala, tocmai dânsa face / așijderi lumea cu făptașul ei*³. Apare aceeași problemă cu folosirea termenului *lume*, care, așa cum am spus mai sus, limitează acțiunea lui Dumnezeu. De asemenea, *făptașul* (*făptaș* – 'cel care comite o faptă condamnabilă, vinovat, delicvent'; derivat din *faptă*, cf. DLR) reprezintă o alegere forțată pentru desemnarea unui nume divin, dincolo de faptul că din punct de vedere semantic este inadecvat, având conotații negative în limba română.

Dio, Par., IV, v. 45; Par., V, v. 19; Par., XVI, v. 143

G. Coșbuc – *Celui Sfânt*

E. Boeriu – *Dumnezeu*

¹ Toate citatele din *Divina Comedie* în limba italiană sunt din ediția: DANTE, *Divina Commedia. Inferno. Purgatorio. Paradiso*, con il commento di Anna Maria Chiavacci LEONARDI, Arnaldo MONDADORI editore, Milano, 1994.

² Toate citatele din traducerea lui G. Coșbuc sunt din ediția: DANTE, *Divina Comedie. Paradisul*, În românește de George COȘBUC, Comentariu de Alexandru BALACI, Editura pentru literatură și artă, București, 1957.

³ Toate citatele din traducerea Etei Boeriu sunt din ediția: DANTE, *Divina Comedie. Paradisul*, În românește de Eta BOERIU, Note și comentarii de Alexandru BALACI, Editura Minerva, București, 1965.

În aceste trei cazuri, G. Coșbuc alege să echivaleze termenul *Dumnezeu* prin substantivizarea (prin articulare cu articolul demonstrativ) unui atribut al acestuia, *Cel Sfânt*, din motive metrice.

Dio, Par., V, 28

G. Coșbuc – *ceru*

E. Boeriu – *cerul*

În această terțină, Dante vorbește despre legământul care se realizează între Dumnezeu și omul care dorește să-și dedice divinității întreaga existență, prin jurămintele care se fac în momentul intrării într-un ordin religios: *nel fermar tra Dio e l'omo il patto*. Ambii traducători optează pentru echivalarea indirectă a conceptului, printr-un procedeu metonimic; G. Coșbuc: *Deci când un om cu ceru-ncheie pactul*, iar Eta Boeriu: *Când omul deci cu cerul se-nvoiește*. Aici este înlocuit creatorul cu unul dintre obiectele creației sale, și anume lăcașul în care acesta locuiește împreună cu aleșii săi (lăcașul celor fericiți). Adaptarea este, totuși, discutabilă: cerul este și locul în care se presupune că orice bun creștin dorește să ajungă la finalul existenței sale pământești, el confundându-se cu Paradisul; Dante, însă, nu se referă, în cazul de față, decât la un pact realizat între Dumnezeu și om prin care cel din urmă își angajează întreaga existență în serviciul divinității, nu și la sensul conotativ 'paradis'.

Dio, Par., VI, v. 23

G. Coșbuc – *Dumnezeu*

E. Boeriu – *sfat dumnezeiesc*

Dante vorbește despre felul în care se manifestă Dumnezeu oamenilor, adică prin inspirație sau, mai bine zis prin harul său, *Dio per grazia piacque di spirarmi*. Alegerea Etei Boeriu, (*curând apoi, din sfat dumnezeiesc*, se îndepărtează semnificativ de conotația din textul original, care se referă la harul dat de Dumnezeu. Termenul *sfat* are mai multe conotații în limba română, nu, însă, și pe cea de 'har' (ci: 'învăț, socoteală, consiliu, povață', cf. DLR). Dumnezeu nu dă sfaturi, ci, în spiritul dreptății divine, oferă harul său, în general, tuturor oamenilor care cred în el și, în special, aleșilor săi.

Dio, Par., VII, v. 47

G. Coșbuc – *cer*

Eta Boeriu – *Domnul*

În contextul de față, Dante afirmă că atât lui Dumnezeu, cât și iudeilor le-a fost pe plac moartea lui Cristos pe cruce: *ch'a Dio e a' Giudei piacque una morte*. Lui Dumnezeu, pentru că trebuia, conform justiției divine, să pedepsească natura umană pervertită prin păcatul originar, iar iudeilor, pentru că nu au crezut că el este Mesia pe care îl așteptau. Înlocuirea metonimică a lui Dumnezeu cu *cerul*, în cazul lui Coșbuc, este mai puțin adecvată, mai ales pentru că în textul dantesc urmează două forme chiasmice (peste care traducătorul trece cu vederea): *tremò la terra e'l ciel s'aperse*, în care este folosit cuvântul *cer* cu sensul 'loc în care se află toți cei care au ajuns să se bucure de prezența lui Dumnezeu'. Coșbuc nu

respectă diferența *Dumnezeu – cerul* (care se găsește la Dante, în acest context), creând o situație ambiguă: *aceeași moarte: / dorită fu și-n cer și de Iudei: / pământu-a plâns, iar cerul se deschise.*

Există și alte situații în care G. Coșbuc alege să traducă *cerul* în loc de *Dumnezeu*, pe care nu le mai discutăm, ci ne mulțumim a le semnală: *Par.*, XII, v. 132; *Par.*, XVIII, v. 4.

Dio, Par. VIII, v. 90

G. Coșbuc – *Dumnezeu*

Eta Boeriu – *te bucuri prin Isus*

În textul lui Dante apare un dialog între poet și regele Ungariei pe care l-a întâlnit la Florența, Carol Martel⁴, aflat printre fericiții din Paradis, în care este exprimată bucuria de a putea discuta în fața lui *Dumnezeu*: *grata m'è più; e anco quest'ho caro/ perché'l discerni rimirando in Dio.* G. Coșbuc echivalează direct prin termenul *Dumnezeu*: *căci tu mi-o vezi privind-o-n Dumnezeu.* Eta Boeriu numește o altă persoană a Sfintei Treimi, Isus, fapt ce nu reprezintă strict o greșală din punct de vedere teologic (Isus este *Dumnezeu* la fel ca Tatăl și ca Sfântul Duh), dar poate fi considerat drept încălcare a fidelității față de textul dantesc. La baza acestei soluții a stat necesitatea realizării rimei: *te bucuri zic, de cele ce mi-ai spus,/ mi-e și mai drag al bucuriei dar/ și drag mi-e că te bucuri prin Isus.*

Dio, Par., IX, v. 73

G. Coșbuc – *Eternul*

E. Boeriu – *Eternul*

Expresia lui Dante se referă la *Dumnezeu* care vede tot, *Dio vede tutto.* Traducătorii, echivalând numele propriu *Dio* printr-un atribut substantivizat articulat enclitic, *Eternul*, au dorit să accentueze ideea că *Dumnezeu* vede tot, dintotdeauna și pentru totdeauna, pentru că, în cazul de față nu erau constrânși nici de rigori prozodice, nici de rimă. Putem spune că acesta este un caz concret în care prima traducere (a lui Coșbuc) o influențează pe cea de-a doua (a Etei Boeriu), găsim în ambele aceeași traducere-interpretare: *Eternul vede tot.*

Dio, Par. XXI, v. 92

G. Coșbuc – *Tatăl*

Eta Boeriu – *Dumnezeu*

Poetul face aici referire la duhurile care stau cel mai aproape de *Dumnezeu*, serafimii: *quel serafin che'n Dio più l'occhio ha fisso.* G. Coșbuc echivalează termenul *Dio* printr-o calitate intrinsecă a lui *Dumnezeu*, aceea de creator, de tată a tot ce există: *serafu-n Tatăl mai adânc ochește.* Este vorba aici despre o interpretare

⁴ „Fu coronato re d'Ungheria dopo la morte di Ladislao IV suo zio, ma il regno lo ebbe Andrea III, detto il veneziano. Fu a Firenze nel 1294 ed in questa occasione pare che contraesse con Dante una specie di amicizia”, cf. Enc.D.

a sensului din Dante, pe de o parte; pe de alta, opțiunea traducătorului poate fi determinată de necesități metrice. La Eta Boeriu atrage atenția ortografierea cu minusculă: *dumnezeu*. Aceasta s-ar putea explica prin presiunile ideologiei și ale politicului, însă explicația este infirmată de celelalte contexte, foarte numeroase, în care același substantiv este ortografiat cu majusculă: *Dumnezeu*, conducând la concluzia că în acest context particularitatea respectivă se explică printr-o greșeală de tipar.

Dio, Par. XXI, v. 114

G. Coșbuc – (*serviciilor*) *divine*

Eta Boeriu – lipsește termenul, apare *Domnul* în versul 117

În contextul acesta vorbește un sfânt, Petrus Damianus⁵, care face referire la viața sa din mănăstire și la constanța cu care și-a dedicat viața lui Dumnezeu: *al servizio di Dio mi fe' sì fermo*, vers care în română s-ar traduce: faptului de a-l sluji pe Dumnezeu i-am fost atât de dedicat. G. Coșbuc face o alegere care poate crea confuzie: *Serviciilor divine/ aici – a zis – așa de rob le fui*. Sintagma „serviciul divin” are altă semnificație în limba română, aceea de ceremonie religioasă⁶; mai mult, utilizarea, în acest context, a substantivului *serviciu* la plural obscurizează mesajul - sfântul din textul lui Dante se referă la slujirea lui Dumnezeu prin propria existență. În traducerea Etei Boeriu întâlnim o interpretare a mesajului original: *acolo m-am rugat/ cu-atâta zel și-adâncă plecăciune*. Traducătoarea echivalează expresia *servigio di Dio* printr-o formulă metonimică a slujirii lui Dumnezeu, completată printr-un binom al modalității în care figurează reprezentativ râvna și smerenia (aceasta la rândul ei însoțită de un epitet, la urma urmei de la sine înțeles); mesajul transmis prin această soluție de traducere capătă mai multă concretețe, însă este mai restrâns ca semnificație în raport cu originalul.

Dio, Par. XXII, v. 83

G. Coșbuc – lipsește termenul, este echivalată ideea de a cere de pomană în numele lui Dumnezeu, *acei ce pe la uși colindă*

Eta Boeriu – *cerșind colindă*

Dante vorbește aici despre bunurile materiale deținute de Biserică, care ar trebui să aparțină celor nevoiași: *ché quantunque la Chiesa guarda, tutto/ è de la gente che per Dio dimanda*. Expresia *dimandare per Dio* se traduce în limba română prin „a cere în numele lui Dumnezeu”. Ambii traducători optează pentru echivalarea liberă a expresiei atât din rațiuni metrice, cât și pentru realizarea rimei, fără a schimba însă radical sensul din original. G. Coșbuc spune *stăpâni oricărui bun păstrat de-altar/ îi sunt acei ce pe la uși colindă*, iar Eta Boeriu exprimă

⁵ V. capitolul despre sfinții care apar în *Paradisul*.

⁶ *Serviciu*: adesea determinat prin „divin”, „religios” - îndeplinire solemnă de către preot a ritualurilor prevăzute în canoanele bisericești pentru anumite ocazii și sărbători religioase; ceremonie, oficiu, cf. DLR.

ideea de oameni săraci folosind termenul *norod*⁷, alături de verbul *a cerși*: *pe orice-avut bisericesc norodul/ stăpân e jos, căci el cerșind colindă*, alături de *a colida*, cu sensul ‘a merge, a rătăci’.

Dio, Par., XVIII, v. 4

G. Coșbuc – *ceruri*

Eta Boeriu – *stele*

În contextul de față, Dante vorbește despre Beatrice, numind-o *quella donna ch’a Dio mi menava*. Dacă avem în vedere faptul că cerul este locul în care se află Dumnezeu și se poate identifica cu acesta, atunci alegerea lui G. Coșbuc, chiar dacă nu reproduce cu exactitate reperul din textul dantesc, este acceptabilă (prin metonimie). În cazul Etei Boeriu, echivalarea termenului *Dio* prin substantivul comun *stele* (*doamna mea ce mă purta spre stele*) se îndepărtează de concepția exprimată aici, chiar dacă, din punct de vedere poetic, ar putea reprezenta un câștig față de prima traducere (*Doamna ce spre ceruri mă-mboldește*), prin plusul de limpezime vocalică. De asemenea, formularea traducătoarei este mai laică, eliminând ideea de Dumnezeu și mergând mai mult spre motivele tipice poeziei de dragoste.

Dio, Par. XX, v. 110

G. Coșbuc – *Cer*

Eta Boeriu – *cer*

Este vorba aici despre rugăciunile adresate lui Dumnezeu de către Grigore cel Mare pentru întoarcerea la viață a împăratului Traian, pentru a i se da posibilitatea de a face binele, ca să se mântuiască: *ne’ prieghi fatti a Dio per suscitarla*. Ambii traducători fac apel la aceeași metonimie atunci când echivalează acest concept, înlocuind numele divinității cu locul unde aceasta se află, cerul (scris sau nu cu majusculă): *o puse-n rugi la Cer, spre-a-l deștepta* (Coșbuc), *în rugi, ca vrerea lui Traian folos/ s-aducă-n cer și Domnul să-l învie* (Eta Boeriu).

Dio, Par. XX, v. 122

G. Coșbuc – *Tatăl*

Eta Boeriu – *Dumnezeu*

În contextul acesta, Dante vorbește despre un alt suflet, cel al lui Rifeu⁸, afirmând că Dumnezeu, prin harul său, i-a deschis acestuia ochii pentru a-i revela adevărul mântuirii, de la care nu poate fi exclus nici un suflet drept: *per che, di grazia in grazia, Dio li aperse/ l’occhio a la nostra redenzion futura*. G. Coșbuc interpretează terțina din original oferind informații care nu se găsesc la Dante, referitoare la împărțirea rolurilor persoanelor divine (Dumnezeu Tatăl care-și trimite Fiul pentru a mântui omenirea): *de aceea Tatăl vru gradat să-i verse/*

⁷ *Norod*: ‘1. (învechit), seminție, trib, populație, neam; 2. (învechit și popular) totalitatea credincioșilor care aparțin unui cult creștin, unei parohii, unei eparhii’, cf. DLR.

⁸ Rege al Troiei amintit de Vergilius în *Eneida* II, 339, 394, 426, faimos pentru dreptatea sa, pentru viața și faptele sale virtuozitate.

lumina-n ochi, de Crist și mântuire. Eta Boeriu rămâne fidelă ideii exprimate în textul original: *că Dumnezeu din har în har, treptat, / l-a dus spre mântuirea viitoare*, dar înlocuiește metafora deschiderii ochilor prin formula, mai pedestră, a „ducerii” (interpretabilă fie ca „purtare”, fie ca „orientare”).

Iddio, Par., XX, v. 138

G. Coșbuc – *Domnul*

Eta Boeriu – *(tot ce-i vrere-n) cer*

Aici se vorbește despre voința lui Dumnezeu: *che quel che vole Iddio, e noi volemo*, care devine cauza fericirii sufletelor: fericirea sufletelor constă în a se conforma voinței lui Dumnezeu. Conjunția *che* introduce o propoziție consecutivă care determină versul precedent: *il ben nostro in questo ben s'affina* (fericirea sufletelor devine mai pură făcând voința lui Dumnezeu), relație respectată de traducerea lui G. Coșbuc: *căci bunul ei sporește al nostru bine / încât ce Domnul vrea ni-e proprie vrere.* Eta Boeriu, în schimb, folosește o conjuncție coordonatoare: *căci bunul ei pe-al nostru-l adâncește / și tot ce-i vrere-n cer și noi voim.*

Dio, Par. XXIV, v. 130

G. Coșbuc – *Domn*

Eta Boeriu – *Dumnezeu*

În acest context, conceptul apare în profesiunea de credință pe care Dante o face preluând și prelucrând cuvintele de la începutul Crezului (Simbolul Credinței sau, în Biserica Catolică, Simbolul Apostolic): *E io rispondo: Io credo in uno Dio/ solo ed eterno, che tutto'l ciel move/ non moto, con amore e con disio.* G. Coșbuc folosește în traducerea acestei terține o inversiune, din motive metrice, punând astfel accent pe atributele divinității: *Răspund: În sfânt/ și unul Domn, o veșnică ființă,/ cred eu, Cel nemișcat, mișcând mereu/ întregul cer prin dor și prin voință.* Al doilea atribut (*sfânt*) nu apare nici în Crez, nici în originalul lui Dante. Eta Boeriu păstrează forma de început a crezului din limba română: *Eu cred într-unul Dumnezeu pe lume,/ ce-i unul, veșnic și iubind rotește/ întregul cer în neclintitu-I nume.* Eta Boeriu accentuează perspectiva lumească a celui care își asumă profesiunea de credință, implicită fiind unicitatea rostului acestei credințe: *cred într-unul Dumnezeu pe lume.* Vorbind despre unicitate, remarcăm și repetiția supărătoare a adjectivului numeral „unu” din începutul crezului. De asemenea, imobilitatea primului motor în termeni aristotelici, este transferată în traducerea Etei Boeriu asupra numelui lui Dumnezeu, surprins în propria nestrămutare.

Dio, Par. XXV, v. 11

G. Coșbuc – *lipsește*

Eta Boeriu – *Hristos*

Dante exprimă aici ideea că, prin credință Dumnezeu poate să „conteze”, deci să cunoască și să se bizuie pe propriii credincioși: *che fa conte/ l'anime a Dio.* G. Coșbuc traduce utilizând o consecință a faptului de a crede (mântuirea sufletului și dobândirea paradisiului ceresc): *credința care-adună/ pe drepti în cer.* În traducerea

realizată de Eta Boeriu apar o interpretare și o nuanță care nu se regăsesc în textul original: *crezul ce-mpacă cu Hristos*. Referindu-se la a doua persoană a Treimii, Fiul (ceea ce face în mai multe locuri, v. *supra*), traducătoarea inversează sensul perspectivei din textul dantesc, divinității revenindu-i un sens pasiv.

Dio, Par., XXVIII, v. 128
G. Coșbuc – *primul Bine*
Eta Boeriu – *Bine*

Ideea prezentă în terțina respectivă este că Dumnezeu atrage către el cetele îngerilor, împreună cu toți locuitorii Paradisului, în ierarhia în care aceștia se găsesc. Observăm că alegerea traducătorilor a fost, din nou, substantivizarea unui atribut al lui Dumnezeu, Binele (absolut), care exprimă aspirația către fericire a tuturor creaturilor lui Dumnezeu. La G. Coșbuc este marcată și ideea de cel mai înalt grad al binelui, *primul*, care este însuși Dumnezeu.

Dio, Par., XXIX, v. 21
G. Coșbuc – *Duh*
Eta Boeriu – *duhul*

Construcția *lo discorrer di Dio sovra quest' acque* se referă la gestul creator al lui Dumnezeu reproducând un verset din *Facerea: spiritus Domini ferebatur super aquas*, în Biblia sinodală în limba română: *Duhul lui Dumnezeu se purta pe deasupra apelor* (Gen 1,2). G. Coșbuc spune: *timp când peste ape Duh pluti*, iar Eta Boeriu: *duhul ei măreț pe fața acestor ape pribegi*, referindu-se la iubirea creației (*ei*) care poate fi confundată cu o altă persoană a Treimii, Duhul Sfânt.

Dio, Par. XXIX, v. 77
G. Coșbuc – *fața Lui*
Eta Boeriu – *cerescul chip*

Se vorbește aici despre îngeri (*queste sustanze*) care, o dată ce au văzut chipul lui Dumnezeu, nu și-au mai întors niciodată fața de la el: *Queste sustanze, poi che fur gioconde/ de la faccia di Dio, non volser viso*. În traducerea lui G. Coșbuc conceptul de Dumnezeu este exprimat prin utilizarea pronumelui personal, scris cu majusculă (*Lui*); în schimb, este neclară ideea transmisă: *Voioși că pot în fața Lui pătrunde,/ nu-ntorc motorii fața niciodată*. Surprinde aici utilizarea substantivului *motorii*, obținut prin substantivizarea adjectivului⁹, pentru desemnarea îngerilor. Eta Boeriu explică ideea din original: *Când îngerii ajuns-au a pătrunde/ cerescul chip, nu l-au întors pe-al lor/ din el* și alege echivalarea genitivului din textul dantesc (chipul lui Dumnezeu) printr-o determinare adjectivală, relevantă, cu miza probabilă a unei atonomaze care, numai ea, ar putea feri sintagma („chip ceresc”) de o eventuală tentație a asocierii formulei cu repertoriul imagistic al poeziei erotice de inspirație petrarchescă.

⁹ *Motoriu*, adj. (rar) ‘motor’, din lat. *motorius*, cf. DLR. Dicționarul nu menționează utilizarea acestui termen ca substantiv.

Dio, Par. XXX, v. 122
 G. Coșbuc – *Dumnezeu*
 Eta Boeriu – *El*

În versul lui Dante se spune că Dumnezeu conduce sau guvernează fără a se folosi de vreun instrument material: *ché dove Dio senza mezzo governa*. Ideea exprimată de autorul *Divinei Comedii*, *senza mezzo* (= fără mijlocire, în mod direct) este echivalată de G. Coșbuc în felul următor: *căci unde-i rege-adreptul Dumnezeu*. Sintagma *adreptul* este o creație a traducătorului (DLR menționează numai forma *adapta*, adverb), care recurge la o formulă mediană între vocabula consemnată de DLR și locuțiunea de uz curent *de-a dreptul*, creând un adverb adecvat situației traducționale prin care echivalează, la gradul pozitiv, litota dantescă („fără intermediar”) tocmai prin negarea „intermediarului”. Imaginea regalității, aleasă de G. Coșbuc, printr-o contribuție personală, ca exponențială pentru actul guvernării, nu figurează și în varianta Etei Boeriu, care, după ce echivalează *Dio* prin *El*: *căci unde El nemijlocit cârmește*, traduce *senza mezzo* prin *nemijlocit*, urmărind, în acest caz, mai îndeaproape morfologia originalului.

Dio, Par. XXXII, v. 93
 G. Coșbuc – *Lui*
 Eta Boeriu – *sfântului Părinte*

Este prezentată aici, prin contemplarea Fecioarei Maria, al cărei chip se aseamănă cu Cristos mai mult decât oricare alt chip, o viziune indirectă asupra lui Dumnezeu: *che quantunque io avea visto davante, / di tanta ammirazion non mi sospese / né mi mostrò di Dio tanto sembante*. Dante nu văzuse până în momentul acesta ceva care să semene atât de mult cu Dumnezeu. G. Coșbuc echivalează termenul *Dio* prin pronumele personal, însă traducerea respectă cu fidelitate originalul: *nici nu-mi păru mai mult asemeni Lui*. Eta Boeriu pune în evidență calitatea de creator a lui Dumnezeu, de părinte a tot ce există, evident, din motive prozodice: *că tot ce mi-a fost dat să văd 'nainte / nu m-a uimit astfel, nici mi-a vădit / atât din chipul sfântului Părinte*, sintagmei utilizate putându-i-se reproșa asocierea aproape automată, inclusiv în vorbirea curentă cu suveranul pontif.

(la gloria di) colui che tutto move, Par. I, v. 1
 G. Coșbuc – *(mărirea) Celui care-atotpătrunde*
 Eta Boeriu – *(mărirea) celui ce-i izvor mișcării*

Prin termenul *gloria*, Dante nu urmărește să exprime puterea sau măreția lui Dumnezeu, ci însăși realitatea divină prezentă în creație: *La gloria di colui che tutto move*. Conceptul reprezintă o definiție filosofică dată lui Dumnezeu și este preluat de la Aristotel (Dumnezeu ca prim motor sau primă cauză a universului). G. Coșbuc: *Mărirea Celui care-atotpătrunde / mișcând întregul tot și dând splendoare*. Traducătorul român utilizează aici o echivalare 1:1, printr-un pronume relativ compus. De remarcat este verbul *atotpătrunde*, creat de G. Coșbuc după modelul construcțiilor alcătuite din *a + tot +* adjectiv substantivizat derivat

din verb, frecvente în textele bisericești românești (*Atoatevăzătorul*, *Atotțiitorul*), reduse la *a + tot + verb*. Termenul este un *hapax legomenon* (apare o singură dată) în traducerea lui G. Coșbuc. Verbul e absent din DLR. Eta Boeriu echivalează printr-o sintagmă mai fidelă originalului, punând în evidență relația cauză (Dumnezeu - cauza primă) – efect.

eterno valore, *Par.*, I, v. 107

G. Coșbuc – *a veșnicei puteri*

Eta Boeriu – *înțelepciunii*

Substantivul *valore*, nu întotdeauna însoțit de adjectiv, este utilizat de Dante și în alte contexte pentru a-l indica pe Dumnezeu¹⁰. *Etern* este unul dintre atributele cel mai des întâlnite ale lui Dumnezeu. *Valore* are aici sensul de putere pe care G. Coșbuc îl folosește de altfel în traducerea sa. Eta Boeriu alege termenul *înțelepciune* utilizat fără adjectivul *etern*.

l'eterno valor, *Par.*, XXIX, v. 143

G. Coșbuc – *veșnicei valori*

Eta Boeriu – *veșnice puteri*

Din motive prozodice, Dante folosește în cazul de față o apocopă pentru termenul *valore* (*valor*). Aceeași expresie este echivalată în mod direct de G. Coșbuc, iar Eta Boeriu preia prima opțiune a lui Coșbuc, cea din cântul I, v. 107.

La provedenza, *Par.*, I, v. 121

G. Coșbuc – *atoateșezătoarea*

Eta Boeriu – *rânduiei*

Providența este un atribut al lui Dumnezeu care exprimă cel mai bine acțiunea descrisă în acest context, adică Dumnezeu-providență este cel care stabilește ordinea lucrurilor și care are grijă de creația sa. Termenul *providenza* vine de la verbul latin *providēre*, care semnifică ‘a vedea în față, a prevedea’; la Dante, el apare cu sensul de ‘ordine con il quale Dio regge e protegge la creazione e guida lo sviluppo della storia; assistenza benevola di Dio a favore delle creature’ (*cf.* DELI). Acest mod de a-l desemna pe Dumnezeu se referă la o calitate specifică lui și numai lui. Traducătorii au ales aproximații ale termenului *providență*, deși acesta există în limba română, iar în alte contexte nu au ezitat să-l folosească. Pentru a exprima acest atribut divin, G. Coșbuc folosește un cuvânt compus, *atoateșezătoarea* (*așezător* – ‘fondator, întemeietor’, *cf.* DLR) care se îndepărtează de sensul de bază al termenului *providență* (‘Înțelepciunea supremă cu care divinitatea ar conduce lumea, p. ext. divinitatea însăși, dumnezeire, Dumnezeu, pronie’, *cf.* DLR). Eta Boeriu echivalează conceptul prin *rânduială* (învechit și popular – ‘1. alcătuire, întocmire, organizare sau hotărâre, directivă, dispoziție, ordin; 2. popular – menire, soartă, destin, ursită’, *cf.* DLR). Alegerea

¹⁰ *V. Par.*, IX, v. 105.

traducătoarei se bazează și pe faptul că aceasta a dorit să-și arhaizeze cât mai mult traducerea, pentru a-i conferi patina epocii în care a trăit autorul.

providenza, Par., VIII, v. 99

G. Coșbuc – *divina-i prevedere*

E. Boeriu – *lipsește*

Terțina se referă la grija și la influența lui Dumnezeu față de creația sa, fie ea terestră sau cerească; în cazul de față, Dante vorbește despre aștri: *fa esser virtute / sua providenza in questi corpi grandi*, care primesc strălucirea de la și prin providența divină. G. Coșbuc echivalează termenul printr-un calc lexical¹¹ de semnificat: *făcu virtute / motrice-n el divina-i prevedere*¹². Eta Boeriu omite să traducă termenul și spune: *virtuți a pus, vezi bine, / în stelele ce-i luminează hatul*.

il proveder divino, Par., VIII, v. 135

G. Coșbuc – *prevăz divin*

E. Boeriu – *sfânta-nțelepciune*

Sintagma din textul lui Dante se referă la suprema dispoziție a întregii creații, *il proveder divino*, care are grijă ca ființele născute (*generata*), adică fiii, să nu semene în totalitate cu părinții lor și să retrăiască viața acestora: *natura generata il suo camino / simil farebbe sempre a'generanti / se non vincesses il proveder divino*. G. Coșbuc echivalează conceptul *providență* printr-un calc de expresie: *de n-ar învinge-acel prevăz divin*. Nici acest substantiv nu este menționat în DLR. Eta Boeriu traduce expresia printr-un atribut al divinității, *înțelepciunea*, pentru a realiza rima, reușind astfel să producă în limba română o terțină concordantă cu originalul și reușită prin limpezime din punct de vedere stilistic: *Natura-n prunci aceleași căi străbune / cu moșii și strămoșii le-ar străbate, / de n-ar învinge sfânta-nțelepciune*.

Semnalăm și alte situații în care apare termenul *provedeza*, precum și opțiunea celor doi traducători: *La providenza, Par., XI, v. 28*, G. Coșbuc – *Prevăzul*, Eta Boeriu – *Pronia luminată*; *providenza eterna, Par., XXI, v. 75*, G. Coșbuc – *eterna provedință*, Eta Boeriu – *providența*; *La providenza, Par., XXVII, v. 16*, G. Coșbuc – *Prevăzul cel divin*, Eta Boeriu – *Providența*; *alta providenza, Par., XXVII, v. 61*, G. Coșbuc – *nalt Prevăzul*, Eta Boeriu – *Providența*; *alto proveder divino, Par., XXXII, v. 37*, G. Coșbuc – *prevăzul cel divin*, Eta Boeriu – *prevăzul cel divin*.

la divina pace, Par. II, v. 112

G. Coșbuc – *divina pace*

E. Boeriu – *pururi pace*

¹¹ Pentru aspectele teoretice referitoare la calc vezi Alexandru GAFTON, *Evoluția limbii române prin traduceri biblice din secolul al XVI –lea*, p. 261- 292 și Eugen MUNTEANU, *Lexicologie biblică românească*, p. 224-238.

¹² *Prevedere*: '1. Facultatea, putința de a deduce, de a-și da seama de ceea ce urmează să se întâmple; 2. Obligație, dispoziție, indicație; 3. Precauție, prudență', cf. DLR.

Prin *divina pace*, Dante dorește să ne introducă, prin solemnul stil al teologiei sale poetice, în marele discurs al *Paradisului*, cel în care ne va prezenta viziunea finală a lui Dumnezeu, care se află în Empireu, *dentro dal ciel della divina pace*. Prin alegerea sa, G. Coșbuc creează confuzie în jurul acestei expresii: *Rotește-n cerul din divina pace*. *Divina pace* se referă la însuși Dumnezeu, deci este vorba despre cerul **lui** Dumnezeu (Empireul, locul în care se găsește Dumnezeu) și nu despre „cerul **din** divina pace”, așa cum spune traducerea poetului român. Și la Eta Boeriu lipsește ideea de cer **al lui** Dumnezeu, care este divina pace: *În cerul sfânt în care-i pururi pace*; aici, de fapt, *pace* nu apare ca echivalent al divinității, ci cu sensul ‘liniște’.

la divina voglia, Par., III, v. 80

G. Coșbuc – *Une vreri*

E. Boeriu – *a cerurilor vrere*

Conceptul se referă la voința lui Dumnezeu, de care nimeni nu ar trebui să facă abstracție și spre care trebuie să se îndrepte toate celelalte voințe: *tenersi dentro a la divina voglia / per ch'una fansi nostre voglie stesse*. G. Coșbuc înlocuiește adjectivul *divin* cu numeralul *une*, accentuând astfel ideea unei singure opțiuni valabile: *a sta-năuntru-acelei Une vreri / ca toate-a' noastre vreri să fie o vrere*. Eta Boeriu folosește o expresie metonimică generică: *nicicând să-ncalce-a cerurilor vrere, / spre-a fi pe veci cu-a noastre vreri unită*.

La divina bontà, Par., VII, v. 64

G. Coșbuc – *Divina milă*

E. Boeriu – *Suprema milă*

Dumnezeu este aici definit prin bunătațe: *La divina bontà che da sé sperne/ ogne livore* (divina bunătațe care respinge orice urmă de ură sau invidie). Dante utilizează un verb latinesc, *sperne* (*spernō, -ere* – ‘1. To dissociate, separate; 2. To reject with scorn, spurn, disdain’, cf. OLD) pentru a exprima respingerea pe care o manifestă divinitatea față de orice formă de ură. Expresia *La divina bontà* este folosită, în general, cu sensul ‘perfecțiune’, însă aici accentul cade pe semnificația ‘iubire’ (*charitas*) care este în antinomie cu termenul *livore* (‘ură, dispreț’). Atât George Coșbuc, cât și Eta Boeriu traduc acest concept prin termenul *milă*, ‘pietă’, îndepărtându-se destul de mult de semnificația din textul dantesc. Mila este o virtute creștină și umană, însă nu la asta se referă Dante în contextul discutat.

eterna luce, Par., V, v. 8

G. Coșbuc – *lumina cea de veci*

E. Boeriu – *lumina sfântă*

Dumnezeu este văzut ca lumina eternă care se reflectă în intelectul lui Dante, conform spuselor lui Beatrice: *Io veggio ben si come già respande / ne l'intelletto tuo l'eterna luce*. Pelerinul dobândește perfecțiunea vederii (*il perfetto veder*,

Par., V, v. 5) pentru a putea în final să contemple și să relateze cum arată Dumnezeu. G. Coșbuc optează pentru o echivalare dinamică a acestor versuri, care din punct de vedere stilistic reprezintă o reușită incontestabilă: *În minte-ți văd că-ncet-încet începe/ lumina cea de veci a străluci,/ ce-abia ce-o vezi etern amor concepe*. Eta Boeriu nu echivalează termenul *intelletto* ('complesso delle facoltà mentali che consentono di intendere, pensare, giudicare', cf. DELI), care are aici o importanță deosebită: *Văd limpede cum strălucește-n tine/ lumina sfântă ce-i de-ajuns s-o vezi*.

viva giustizia, Par., VI, v. 88

G. Coșbuc – *Justiția sfântă*

Eta Boeriu – *sfânta-ndrituire*

Aici Dante vorbește despre dreptatea divină care inspiră cuvintele sale: *viva giustizia che mi spira*. Conceptul de dreptate divină este unul central în opera lui Dante: Dumnezeu este dreptatea sau făcătorul de dreptate prin excelență¹³. G. Coșbuc echivalează verbul *spirare* printr-o expresie: *Justiția sfântă, ce-mi dă vorbe-azi mie*. Eta Boeriu folosește un derivat de la verbul *a îndritui* ('a da cuiva dreptul de a face un lucru, a împuternici, a autoriza', cf. DLR, derivat de la *drit* 'drept', din it. *dritto*), care nu exprimă sensul 'dreptate' din original: *sfânta-ndrituire/ ce glas îmi dă*.

lo'mperador che sempre regna, Par., XII, v. 40

G. Coșbuc – *Cel pe care toate Domn îl au*

Eta Boeriu – *Cel ce pururi poartă grija cui/ e la impas*

Nu de puține ori Dante se folosește de imagini militare pentru a exprima anumite concepte divine, așa cum este și cazul terținei de față: *quando lo'mperador che sempre regna/ provide a la milizia, ch'era in forse,/ per sola grazia non per esser degna*. Termenul *imperatore* sau *imperadore* vine din lat. *imperāre* (cf. DELI), care înseamnă 'a comanda, a porunci' și se referă în primul rând la conducătorii vechiului imperiu roman. Aici Dante folosește această metaforă militară în concordanță cu termenul *milizia* ce se referă la credincioșii care sunt ajutați de Dumnezeu prin harul său, și nu pentru că aceștia ar avea vreun merit deosebit. G. Coșbuc respectă doar în parte imaginea militară voită de Dante: *când cel pe care toate Domn îl au,/ văzând pe-oșteni în groapă cu piciorul,/ din milă numai, nu că meritau*. De asemenea, traducerea termenului *grazia*, care înseamnă 'har', prin *milă* este nepotrivită. Eta Boeriu are o interpretare care ține cont destul de puțin de sensul profund militar din terțina dantescă: *când Cel ce pururi poartă grija cui/ e la impas, de oaste se-ngriji,/ din milă, nu din vrednicia-altui*.

lo nostro Imperadore, Par., XXV, v. 41

G. Coșbuc – *al nostru Rege mare*

Eta Boeriu – *-mpăratul măririlor*

¹³ Cf. *Inf.* III, v. 4.

Dacă în cazul de mai sus termenul *imperator* este folosit cu sensul militar de ‘conducător de oști’, în situația de față Dante folosește același termen pentru a crea imaginea unei curți împărătești în care Dumnezeu este prezentat drept stăpânul suprem: *Poi che per grazia vuol che tu t'affronti / lo nostro Imperadore, anzi la morte, / ne l'aula più secreta co'i suoi conti*. Cel care domnește în cer (*lo nostro Imperadore*), prin harul său special, vrea ca pelerinul Dante să apară în fața mai marilor curții sale (*suoi conti*) încă în timpul vieții sale. Apare din nou termenul *grazia* (‘har’) pentru a exprima ideea că cine se apropie de Dumnezeu o poate face doar dacă primește învoirea sa, harul său. Imaginea de curte regală este întărită și de folosirea termenilor din lexicul feudal *conti* și *aula* (acesta din urmă apare la Dante cu sensul de ‘sala d’una reggia, d’un palazzo’, cf. DELI). G. Coșbuc păstrează ideea din textul original, micile modificări apar din motive prozodice: *Prin milă-i vrând al nostru rege mare / să vezi tu ochi-în-ochi pe Prinții-acei / ce-n curtea sa cea mai secretă-i are*. Lipsește din traducerea poetului român vreo referire la moarte; în original, Dante specifică faptul că se va întâlni cu cei mai apropiați ai lui Dumnezeu (*conti*) înainte de a muri. Interpretarea Etei Boeriu pune accentul, de data aceasta, pe semnificația militară a termenilor, și nu pe cea de curte a unui rege: *De vreme ce-ți fu dată învoirea / s-ajungi de viu de față cu-mpăratul / măririlor și să-i cunoști oștirea*. „Împăratul măririlor” trimite la ideea de putere militară (*mărire* – învechit – ‘putere, tărie, atotputer-nicie’, cf. DLR), întărit de înlocuirea conților cu substantivul *oștire*.

cospetto eterno, Par., XVII, v. 39

G. Coșbuc – *ochiul cel etern*

Eta Boeriu – *cereasca față*

Dumnezeu (eterna înțelepciune și providență divină) cunoaște dinainte tot mersul istoriei: *tutta è dipinta nel cospetto eterno*. Termenul *cospetto* (din lat. *conspicere* ‘a privi’, cf. DELI) are sensul ‘prezența, vista’, însă este folosit cu precădere în locuțiuni cum ar fi *al cospetto di...* cu sensul ‘a sta în fața cuiva’ (cf. DELI). G. Coșbuc are o interpretare cu totul originală a acestei expresii, reușită ca imagine poetică, prin metonimie: *e scris din vechi în ochiul cel etern*. În cazul de față suntem în prezența unui caz tipic de echivalență dinamică (despre care vorbește E. Nida) în sensul de capacitate a unei expresii traduse de a produce un efect asemănător cu originalul.

eterno piacere, Par., XX, v. 77

G. Coșbuc – *veșnicei plăceri*

Eta Boeriu – *veșnicei plăceri*

Expresia are, în cazul de față, sensul de voință divină, adică Dumnezeu acordă harul său cum și când și cui vrea el, cui consideră de cuviință: *tal mi sembiò l'imgo de la 'mprenta / de l'eterno piacere*. Aici, traducerile românești coincid; ele sunt fidele originalului ca expresie, nu și ca sens, rom. *plăcere* neavând conotația ‘voință’ (sau ‘bun plac’), ci conturând, eronat, mai degrabă o imagine hedonistă a divinității.

ultima salute, Par., XXII, v. 124

G. Coșbuc – *suprema mângâiere*

Eta Boeriu – *Dumnezeu*

Dumnezeu este mântuirea și fericirea finală a omului; „*Tu se' sì presso a l'ultima salute*”, îi spune Beatrice lui Dante. Expresia prezintă divinitatea văzută prin ochii muritorilor, care speră să ajungă să se bucure cândva de această realitate. *Salute*, conform DELI, vine de la lat. *salvus* ‘sănătos’, de unde derivă și *salvezza*, care semnifică ‘mântuire, salvare’. În traducerea lui G. Coșbuc, prin echivalarea cu *mângâiere* (‘1. încurajare, îmbărbătare; consolare, ajutor, sprijin; alinare, liniște sufletească; 2. satisfacție, mulțumire, desfătare, plăcere, bucurie’, cf. DLR), textul pierde sensul escatologic din original. Eta Boeriu, ca de atâtea alte ori, alege o echivalare direct cu numele propriu, exprimând direct ceea ce la Dante este sugestie.

sommo duce, Par., XXV, v. 72

G. Coșbuc – *veșnicului Duce*

Eta Boeriu – *tărie*

În contextul de față, Dante îl prezintă pe David drept *sommo cantor del sommo duce*, făcând încă o dată apel la metafora militară prin care desemnează divinitatea. G. Coșbuc preia aceeași metaforă, dar folosește o metonimie (*liră* pentru cântăreț) pentru a echivala referirea la marele psalmist din Vechiul Testament: *suprema lir-a veșnicului Duce*. În limba română termenul *duce* desemnează o categorie aristocratică, în timp ce în limba italiană această formă a cuvântului se referă exclusiv la conducătorul de oști, din latinescul *dux-ducis* (pentru accepția nobiliară fiind consacrat termenul *duca*). În traducerea Etei Boeriu nu apare numele divin, traducătoarea folosind metonimia (*tărie*) pentru a arăta că este vorba despre psalmistul David: *cel dintâi psalmistul din tărie*.

ortolano eterno, Par., XXVI, v. 65

G. Coșbuc – *eternul Domn*

Eta Boeriu – *tăriei*

Prin modul acesta de a-l desemna pe Dumnezeu, Dante utilizează metafora, de origine evanghelică, a divinului agricultor¹⁴: *Le fronde onde s'infronda tutto l'orto / de l'ortolano eterno*. Aici, se vorbește despre grădina (*orto*) lui Dumnezeu (*ortolano eterno*), care este încununată de creația sa (*le fronde*). La G. Coșbuc sunt prezente doar vag conotațiile evanghelice ale metaforei agricultorului: *Iar frunzele grădinii-n care-mparte / podoabe eternul Domn*. O echivalare directă a acestor versete o găsim în traducerea lui Giuseppe Cifarelli, chiar dacă versiunea sa nu respectă aliterația din textul dantesc, iar din punct de vedere stilistic sună destul de stângaci: *Și frunzele ce-mpodobesc grădina / Grădinarului veșnic*¹⁵. Eta Boeriu încearcă să transpună aliterația lui Dante: *Iar frunzele care-nfrunzesc*

¹⁴ Cf. *Pater meus agricola est* (In 15,1).

¹⁵ DANTE, *Divina Comedie*, în românește de Giuseppe Cifarelli, p. 312.

livada / tăriei. Traducătoarea limitează sensul expresiei pentru că folosește termenul *tărie* ('cer'), în timp ce Dante se referă la toate creaturile lui Dumnezeu, nu numai la cele care se află în cer.

l'eterno amore, Par., XXIX, v. 18

G. Coșbuc – *eternu-Amor*

Eta Boeriu – *iubirea-nveșnicită*

Dumnezeu, iubirea veșnică, creează îngerii, care reprezintă o parte foarte mică din imensa sa iubire: *s'aperse in nuovi amor l'eterno amore*. Iubirea a fost, așadar, impulsul care a condus la creație. G. Coșbuc traduce: *eternu-Amor, voi / în nou amor a se-arăta deodată*. În notele de subsol realizate de A. Balaci, în ediția la care ne raportăm aici, apare explicația: „*nou amor: îngerii*”. Faptul că traducerea nu păstrează pluralul face ca această terțină să devină confuză. Folosirea termenului *amor* este preluată, în cazul lui G. Coșbuc din marea poezie clasică latină, unde *eros*-ul grec, devenit *amor* în tradiția latină, este văzut ca principala forță a mișcării cosmice (ca în celebra sintagmă a lui Ovidius: *amor universalis*), nefăcând, așadar, nici o trimitere la Cupidon și atracția dintre sexe. Alegerea Etei Boeriu este mai potrivită în contextul acesta: *iubirea-nveșnicită se vădi / în noi iubiri*. Echivalarea termenului *amor* prin *iubire* exprimă cel mai bine conotația din textul dantesc.

l'eterna fontana, Par., XXXI, v. 93

G. Coșbuc – *eternul Tată*

Eta Boeriu – *marea de lumine*

Dumnezeu, izvorul adevărului și al oricărui bine, întruchipează în cazul de față locul în care se întoarce Beatrice după ce l-a condus pe Dante prin Paradis până în momentul în care călăuză îi va fi Bernard de Clairvaux: *Così orai; e quella, sì lontana / come pareva, sorrise e riguardommi; / poi si tornò a l'eterna fontana*. Autorul *Divinei Comedii* vorbește în cazul acesta despre ultimul surâs pe care, ca personaj, îl primește de la Beatrice, înainte ca ea să se întoarcă spre „eterna fântână”. G. Coșbuc echivalează această expresie (*l'eterna fontana*) prin termenul *tată*, fapt ce surprinde ideea de bine și siguranță din textul dantesc: *Și-atât de-ndepărtata mea stăpână / precum părea, privindu-mă surâse / și iar se-ntoarse spre eternul Tată*. O imagine diferită a ideii prezente în această terțină o regăsim la Eta Boeriu, care traduce: *Atare mă rugai; și către mine / zâmbind privi iubita de departe / și-apoi din nou în marea de lumine*. Traducătoarea folosește un plural învechit al substantivului *lumină* pentru a realiza rima, însă metafora utilizată este neobișnuită pentru desemnarea divinității, fără o notă de subsol nu s-ar înțelege referirea la divinitate care se face aici.

colui che qui ne cerne, Par. III, v. 75

G. Coșbuc – *Celui care-aici m-a pus*

Eta Boeriu – *celui care-aici ne-a pus*

Expresia se referă la Dumnezeu cel care distribuie în Paradis diferitele grade de fericire; verbul *cernere* – latinism – are semnificația ‘a împărți atribuind fiecăruia propriul loc’: *foran discordi li nostri disiri/ dal voler di colui che qui ne cerne*. G. Coșbuc traduce folosind persoana I (personajul care vorbește este o călugăriță, Piccarda), deși la Dante exprimarea este generică: *cu vrerea Celui care-aici m-a pus*. În cazul Etei Boeriu este surprinsă ideea de pluralitate generică din original: *de vrerea celui care-aici ne-a pus*, ceea ce reprezintă și singura diferență față de traducerea lui G. Coșbuc.

sommo bene, Par. VII, v. 80

G. Coșbuc – *Primul*

Eta Boeriu – *supremul Bine*

În cazul de față, conceptul de Dumnezeu este exprimat printr-un atribut al divinității la superlativul absolut. Dante afirmă că, prin păcat, se pierde libertatea și, în același timp, asemănarea cu supremul bine: *solo il peccato è quel che la disfranca/ e falla dissimile al sommo ben*. Traducerea lui G. Coșbuc păstrează ideea de întâietate, de superioritate a divinității, dar elimină celălalt atribut defini-toriu (binele), probabil din motive metrice: *Păcatu-i singur cel ce-l aservește/ și-e-galul său cu Primul i-l suprimă*. Eta Boeriu echivalează libertatea prin voință (*vre-rea*): *Păcatul singur vrerea i-o răpește/ și-o-ndepărtează de supremul Bine*; în schimb, sintagma din original care îl are ca referent pe Dumnezeu este echivalată fidel.

la divina bontà, Par. VII, v. 109

G. Coșbuc – *divina milă*

Eta Boeriu – *cereasca milă*

Denumirea dată lui Dumnezeu de Dante se referă la calitatea sa de creator și de răscumpărător al umanității, a cărei amprentă o regăsim în întreaga creație: *la divina bontà che'l mondo imprenta*. În traduceri românești găsim o echivale-are aproximativă a conceptului, și nu din motive prozodice. Atât G. Coșbuc, cât și Eta Boeriu traduc termenul *bontà* prin *milă*, precedat de adjective care exprimă posesia.

la somma beninanza, Par. VII, v. 143

G. Coșbuc – *supremul Bun*

Eta Boeriu – *Dumnezeu*

Același concept, bunătatea divină, este reluat la sfârșitul cântului al VII-lea cu semnificația de bine suprem, dorit de toate făpturile raționale ale creației: *ma vostra vita senza mezzo spira/ la somma beninanza, e la innamorà/ di sé sì che poi sempre la disira*. Dante utilizează aici substantivul *beninanza* ‘Arc. Benig-nită, bontă’ provenit din prov. *beninanza*, derivat din *benigne*, cf. DELI. G. Coș-buc folosește un substantiv, *Bun*, obținut prin conversiune din adjectiv, mai puțin folosit cu acest sens¹⁶: *dar sufletul direct vi-l suflă-n voi/ supremul Bun, și-i dă*

¹⁶ *Bun*: ‘1. avere, bogăție, moșie; 2. bunătate; 3. calitate, virtute; 4. faptă bună’, cf. DA.

spre el plăcere/ atât încât îl tot dorește-apoi. Traducerea Etei Boeriu este mai degrabă o explicație a terținei dantești și pierde, din punctul acesta de vedere, mult din poezia originală, numind ceea ce la Dante este sugerat: *Pe când în voi e-un suflet rațional,/ creat nemijlocit de Dumnezeu,/ ce către dânsul tinde apoi total.*

Lo ben che tutto il regno... volge e contenta, Par. VIII, v. 97-98

G. Coșbuc – *Supremul Bun ce mișcă prin plăcere întregul regn*

Eta Boeriu – *Cel care-nvârte fericind regatul*

În această perifrază, Dante se referă la supremul bine (Dumnezeu) care ordonează și se îngrijește de întregul univers: *Lo ben che tutto il regno che tu scandi/ volge e contenta*. Substantivului *Bun*, G. Coșbuc adaugă superlativul *suprem*, care nu se regăsește în original (construind, astfel, o sintagmă pe care a mai folosit-o și în alte locuri din text), precum și o referire la modalitatea prin care Dumnezeu susține creația sa (prin plăcere), de asemenea inexistentă în textul dantesc: *Supremul bun, ce mișcă prin plăcere/ întregul regn ce urci*. În cazul traducerii realizate de Eta Boeriu ne aflăm în fața unei adaptări care încearcă să păstreze cu fidelitate termenii folosiți metaforic de către autor (*volge e contenta*): *Cel care-nvârte fericind regatul,/ prin care urci*, în schimb eludează numirea divinității, la care face referire numai prin pronumele relativ (*cel care*).

Sol, Par. IX, v. 8

G. Coșbuc – *Soarele*

Eta Boeriu – *Soarele*

Dante utilizează aici o metaforă; prin analogie, Dumnezeu este considerat soarele, cel care luminează toate: *E già la vita di quel lume santo/ rivolta s'era al Sol che la riempie*; în cazul de față, *lume santo* se referă la Carol Martel¹⁷. G. Coșbuc păstrează metafora soarelui din original, dar nu reușește să surprindă sensul din text, rezultând două versuri destul de neclare: *Apoi vieaț-acestei flăcări sfinte/ s-a-ntors spre soarele care-o străbate*. Eta Boeriu echivalează și ea în mod direct metafora soarelui, dar are o alegere mai puțin inspirată atunci când trebuie să redea cealaltă metaforă, care se referă la Carol Martel, *lume santo* (= lumină sfântă), pe care o traduce printr-o imagine foarte concretă, *arzând precum tăciunii*, privând astfel expresia de conotația sacră: *Se-ntoarse-apoi, arzând precum tăciunii,/ spre Soarele ce orice dor adapă*.

Dio giudicante, Par. IX, v. 62

G. Coșbuc – *județul vrerii sfinte*

Eta Boeriu – *județul sfânt*

Conceptul de Dumnezeu văzut ca judecător apare de mai multe ori în *Divina Comedie*, de exemplu: *Par. VI, 88; Par. XIX, 58; Inf. XXIX, 56*. În contextul discutat aici, Dante vorbește despre justiția divină care se reflectă prin intermediul

¹⁷ Primul născut al regelui Carol al II-lea de Anjou.

Tronurilor¹⁸: *Sù sono specchi, voi dicete Troni, / onde refulge a noi Dio giudicante.* G. Coșbuc interpretează conceptul original echivalând termenul *Dio* prin *vrere sfântă* (judecata este văzută ca manifestare a voinței divine): *Oglinzi sunt sus, iar voi le ziceți Tronuri, / ce-n noi răsfrâng județul vrerii sfinte.* Eta Boeriu preia ideea de traducere de la antecesorul său: *Oglinzi sunt sus, le ziceți Tronuri voi, / ce ne răsfrâng județul sfânt prin ele.*

valor, Par. IX, v. 105

G. Coșbuc – *prevăzu*

Eta Boeriu – *Dumnezeu*

Această modalitate de desemnare a lui Dumnezeu se referă la virtutea divină care dispune și se îngrijește de toate: *ma del valor ch'ordinò e provide.* G. Coșbuc alege să traducă conceptul divin pornind de la verbul care apare în original, *provide*: *ci de prevăzu-acei ce rânduiește*, realizând aici un calc de structură după modelul termenului din original, ce are ca rezultat un substantiv, *prevăz*, neînregistrat în DLR. Eta Boeriu traduce folosind termenul generic *Dumnezeu*, iar pentru verbul *provedere* are o alegere mai puțin obișnuită cu referire la divinitate, expresia idiomatică „a purta în gând”: *căci Dumnezeu, clădind, ne poartă-n gând.*

il Sol de li angeli, Par. X, v. 53

G. Coșbuc – *Soarelui cel nevăzut*

Eta Boeriu – *soare nevăzut*

În contextul de față din *Divina Comedie*, Dumnezeu este văzut ca un soare care luminează mințile îngerilor: *Ringrazia, / ringrazia il Sol de li angeli.* Prin traducerea sa, G. Coșbuc interpretează parțial metafora dantescă (Dumnezeu = Soarele), însă rezultatul (dictat, probabil, de rațiuni metrice) este contradictoriu: *Dă grație-acum, zicând, / dă Soarelui cel nevăzut.* Problematică este, în acest context, și echivalarea verbului *ringraziare* ‘a mulțumi’ prin sintagma *a da grație*; substantivul *grație* nu are, în limba română, sensul ‘mulțumire’. Metafora soarelui este preluată și în traducerea Etei Boeriu: *Mulțumește/ acelu soare nevăzut*; aceasta, însă, înlocuiește articolul hotărât cu un adjectiv demonstrativ (*acelui*), cu consecința (la care contribuie și ortografierea cu minusculă a substantivului *soare*) unui grad redus de determinare/identificare. Cât despre adjectivul *nevăzut*, introdus de G. Coșbuc este preluat ca atare, în aceeași poziție finală, și de Eta Boeriu.

luce eterna, Par. XI, v. 20

G. Coșbuc – *lampa veșnică*

Eta Boeriu – *cel de veci Părinte*

¹⁸ Tronurile reprezintă numele celui de-al treilea ordin al primei ierarhii a îngerilor, cf. Dionisie pseudo-Areopagitul, *Ierarhia cerească*, p. 44.

Prin această metaforă, Dumnezeu este văzut ca o lumină veșnică în care se reflectă tot ceea ce Dante gândește, astfel încât Toma d'Aquino (el este personajul care vorbește aici), care acum se află în Paradis și în el strălucește o reflexie a luminii divine, știe deja cum gândește pelerinul nostru și care este cauza gândirii sale: *Così com'io del suo raggio resplendo, / sì, riguardando ne la luce eterna, / li tuoi pensieri onde cagioni apprendo*. G. Coșbuc traduce conceptul înlocuind, printr-un procedeu metonimic, lumina cu unul din obiectele în măsură a o produce, mai precis un artefact, lampa: *Precum din lampa veșnică m-aprind, / și eu, privind în rază-i, am puțința / și gândul tău și cauza-i s-o cuprind*. La Eta Boeriu metafora luminii din original se regăsește doar parțial, traducătoarea alegând să echivaleze expresia *luce eterna* printr-un alt atribut al divinității, acela de părinte, inexistent în acest context din *Paradisul*: *Precum sclîpesc în raza lui arzând, / la fel privind în cel de veci Părinte / zăresc ce pricini te frământă-n gând*.

sommo bene, Par. XIV, v. 47

G. Coșbuc – *supremul Bine*

Eta Boeriu – *cel dătător de viață*

Dumnezeu este văzut aici ca supremul bine care împarte tuturor harurile sale în mod gratuit: *per che s'accrescerà ciò che ne dona / di gratuito lume il sommo bene*. Ca în multe alte contexte, G. Coșbuc echivalează harul lui Dumnezeu sau darurile sale gratuite prin substantivul *milă*, 'sentiment de înțelegere și compasiune față de suferința sau nenorocirea cuiva; (în concepțiile religioase) bunăvoință (și ajutor) pe care Dumnezeu le acordă omului' (cf. DLR), ceea ce reduce sensul mesajului din original: *Va crește deci lumina ce ne-o face / din mila Sa veșmânt supremul Bine*. Referirea la divinitate se realizează într-o manieră similară celei din original, prin substantivizarea adverbului *bine* și utilizarea majusculei. Eta Boeriu alege să interpreteze conceptul dantesc și să echivaleze expresia divină printr-un alt atribut al divinității, despre care nu se vorbește în contextul de față: *Căci va spori cel dătător de viață / lumina ce ne-o mparte și prin care / ne-nvrednicește să-l vedem la față*.

colui ch'ogne torto disgrava, Par. XVIII, v. 6

G. Coșbuc – *Cel ce-orice nedrept îl potolește*

Eta Boeriu – *cel ce-alină orice rele*

Prin această perifrază, Dumnezeu este văzut drept cel care ridică greutatea oricărei nedreptăți pe care cineva ar putea-o suporta; expresia este folosită de Beatrice, care, aici are rolul de a-l încuraja pe poet (acesta tocmai aflase despre profeția exilului său): *Muta pensier; pensa ch'i' sono / presso a colui ch'ogne torto disgrava*. Dante spune că rolul lui Dumnezeu nu e acela de a nu mai permite nedreptățile, ci de a le diminua efectul, de a le face mai ușor de suportat. G. Coșbuc folosește adjectivul nedrept substantivizat, în sensul de nedreptate: *Gândește-altce! Gândește,-aproape sunt / de Cel ce-orice nedrept îl potolește*. Traducerea Etei Boeriu: *Nu sta gândit, grăi, adu-ți aminte / că-s lângă cel ce-alină orice rele*, înlocuiește

„orice nedreptate” cu mai imprecisul „orice rele”, iar „despovărea” din textul original devine „alinare”, rezultând o lectură psihologizantă, de consolare.

la divina giustizia, Par. XIX, v. 29

G. Coșbuc – *Dumnezeu*

Eta Boeriu – *dreptatea sfântă*

Dumnezeu, simbolul dreptății supreme, se reflectă în ierarhiile cerești: *Ben so io che, se'n cielo altro reame/ la divina giustizia fa suo specchio*. G. Coșbuc nu traduce conceptul, ci numește referentul acestuia, adică Dumnezeu: *Eu bine știu că-ntr-alte ceruri dacă/ din ele-și face-ogindă Dumnezeu*. Eta Boeriu echivalează fidel conceptul exprimat la Dante: *Prea bine știu că-n cer, de-și face-ogindă/ dreptatea sfântă dintr-un alt regat*.

colui che volse il sesto, Par. XIX, v. 40

G. Coșbuc – *Acel care-a-nvârtit compasul*

Eta Boeriu – *cel ce-și roti compasul*

Dumnezeu este creatorul care învârte compasul pentru a trasa limitele extreme ale universului: *Colui che volse il sesto/ a lo stremo del mondo, e dentro ad esso/ distinse tanto occulto e manifesto*. Ideea este preluată de Dante din Vechiul Testament, *Prov 8,27-28* versete pe care le traduce el însuși în *Convivio*¹⁹. Ambii traducători păstrează imaginea metaforică prezentă în original.

giustizia sempiterna, Par. XIX, v. 58

G. Coșbuc – *veșnica justiție*

Eta Boeriu – *veșnica dreptate*

Dumnezeu ca întruchipare eternă a dreptății se regăsește în rațiunea, lumina pe care o primesc mințile umane de la acesta: *Però ne la giustizia sempiterna/ la vista che riceve il vostro mondo,/ com'occhio per lo mare, entro s'interna*. Ambii traducători echivalează exact sintagma din original care are ca referent divinitatea; singura diferență constă în substantivul utilizat – și de data aceasta este evidentă intenția lui G. Coșbuc de a fi cât mai aproape de litera originalului. Din traducerea lui G. Coșbuc lipsește ideea de dar oferit de Dumnezeu minții umane (*che riceve*) de a pătrunde în misterele divine, chiar dacă într-o mică măsură (*com'occhio per lo mare, entro s'interna*): *Deprinși ai voștri ochi cu-a voastră zare,/ în veșnica justiție-atât pătrund,/ cât pot de-adânc pătrunde ochii-n mare*. La fel se întâmplă în cazul traducerii Etei Boeriu, care, din motive prozodice, folosește adjectivul *scundă* (utilizat, de obicei, ca atribut al unei persoane) pentru a caracteriza termenul *privirea* (= capacitatea de înțelegere) folosit de Dante

¹⁹ „E però disse Salamone in quello de' Proverbi in persona de la Sapienza: «Quando Iddio apparecchiava li cieli, io era presente; quando con certa legge e con certo giro vallava li abissi, quando suso fermava [l'etera] e suspendeva le fonti de l'acque, quando circuiva lo suo termine al mare e poneva legge a l'acque che non passassero li suoi confini, quando elli appendeva li fondamenti de la terra, con lui io era, disponente tutte le cose, e dilettaami per ciascuno die», Dante ALIGHIERI, *Convivio* III, XV, 16 .

în sens filosofic: *De-aceea zic, privirea noastră scundă/ în veșnica dreptate se-adâncește/ atât cât ochiul într-a mării undă.*

la giustizia viva, Par. XIX, v. 68

G. Coșbuc – *Dreptatea vie*

Eta Boeriu – *Dreptatea vie*

Dumnezeu este dreptatea vie, adică autentică, la care omul nu are acces, adică pe care nu poate să o înțeleagă: *Assai t'è mo aperta la latebra/ che t'ascondeva la giustizia viva,/ di che facei question cotanto crebra.* Dante folosește, în primul vers al terținei, termenul *latebra*, latinism, 'a place chosen for concealment, hidingplace' (cf. OLD); pentru a realiza rima, poetul italian folosește un alt latinism, *crebra* (*creber*, *-bra*, *-brum*, of action, states, events, 'recurring at short intervals, frequent, repeted, constant' cf. OLD). Ambii traducători echivalează direct conceptul *giustizia viva*. G. Coșbuc, optează pentru traducerea latinismelor din original prin termeni neoași, parcă preluați din propria sa poetică: *Ți-am rupt de-ajuns acele-nvălitori/ subt care-ți s-ascundea Dreptatea vie,/ de-al cărei rost tu te-ndoiai aori.* Eta Boeriu oferă o echivalare mai la îndemână pentru *latebra*, și anume *vălul*, în timp ce semnificația lui *crebra*, aceea de „frecvență”, cu sens temporal este tălmăcită, eventual, prin spațialul „desime”: *Ți-am desluisit, socot, în întregime/ ce-nseamnă și ce e Dreptatea vie/ și rupt-am vălul ce-o-ascundea-n desime.*

la prima voluntà, Par. XIX, v. 86

G. Coșbuc – *Suprema vrere*

Eta Boeriu – *Voința primă*

Voința divină, adică Dumnezeu însuși, este bună în esența ei, de la sine: *La prima voluntà, ch'è da sé buona.* G. Coșbuc interpretează acest concept fără a modifica semnificativ sensul originalului: *Suprema vrere, bună-n sineși.* El echivalează adjectivul *prima* (care se referă la ordine: voința divină este prima existentă) prin *suprema*, care accentuează mai puțin cronologia și mai mult ierarhia. La Eta Boeriu găsim o echivalare directă a conceptului: *Voința primă, ce-i prin sine bună.*

la somma essenza, Par. XXI, v. 87

G. Coșbuc – *principiul prim*

Eta Boeriu – *esența ei divină*

Dumnezeu, ființa divină supremă, reprezintă pentru Dante virtutea prin a cărei putere este ridicat dincolo de limitele sale (*mi leva sopra me*), permițându-i-se să vadă esența divinității: *la cui virtù, col mio veder congiunta,/ mi leva sopra me tanto, ch'i veggio/ la somma essenza de la quale è munta.* G. Coșbuc alege să echivaleze *somma essenza* prin *principiul prim*, redundanță doar aparentă (principiul desemnează cauza) ce nu modifică receptarea referentului în limba română: *cu vâzul meu virtutea i se-mbină/ și-atât de sus mă nalț că pot vedea/ principiul prim ce-o dă din El divină.* Eta Boeriu echivalează direct conceptul din original:

și-a ei virtute cu-al meu văz se-mbină/ și mă ridică-asupra mea atare/ c-ajung să văd esența ei divină.

alito di Dio, Par. XXIII, v. 114

G. Coșbuc – *a Lui putere*

Eta Boeriu – *sufnul lui*

Prin expresia aceasta se exprimă apropierea de Empireu, adică de locul în care se află Dumnezeu: *del mondo che più ferve e più s'avviva/ nell'alito di Dio e nei costumi*. G. Coșbuc alege să echivaleze această apropiere de suflul (*alito*) lui Dumnezeu printr-un alt atribut specific divinității (*putere*): *cea mai de foc și cea mai viu mișcată/ și cea mai viie printr-a Lui putere*. Eta Boeriu păstrează ideea de respirație prezentă în original: *prin care Domnul legea lui și-o-mparte,/ căci drept printr-înșa suflul lui răzbate*.

Lo ben che fa contenta questa corte, Par. XXVI, v. 16

G. Coșbuc – *Al curții-aceștia-atotașezătorul*

Eta Boeriu – *Cel care-aceste sfinte curți desfată*

Perifraza aceasta se referă la Dumnezeu, cel care îi face fericiți pe cei din Paradis (*questa corte*): *Lo ben che fa contenta questa corte*. În traducerea lui G. Coșbuc lipsește ideea de fericire a locuitorilor Paradisului, el alegând să echivaleze conceptul printr-un alt atribut al divinității, acela de rânduitoare, de organizatoare a tot ce există: *Al curții-aceștia-atotașezătorul*, creând substantivul *atotașezătorul*, nereținut de DLR, după modelul substantivului *Atotțiitorul*, consacrat de stilul religios al limbii române. Mai aproape de semnificația din original este traducerea Etei Boeriu, care alege verbul *a desfăta* pentru a exprima modalitatea în care se raportează Dumnezeu (*lo ben*) față de cei care i-au fost fideli și au ajuns în Paradis: *Cel care-aceste sfinte curți desfată*. Observăm totuși în acest caz conotația epicureică a opțiunii traducătoarei. Ambele traduceri românești omit atributul *binele* (*lo ben*) din original.

Alfa e O, Par. XXVI, v. 17

G. Coșbuc – *A și O*

Eta Boeriu – *Alfa și Omega*

Conceptul este preluat din *Ap 1,8²⁰* și îl identifică pe Dumnezeu cu prima și ultima literă din alfabetul grecesc: *Alfa e O è di quanta scrittura/ mi legge Amore o lievemente o forte*. Tradiția *Apocalipsei* lui Ioan din vremea lui Dante indică prezența în textul biblic a metaforei *Alfa e O*, nu *Alpha et Omega*, iar acest fapt se regăsește și în manuscrisele operei lui Dante; editorii moderni ai lui Dante respectă această particularitate, care are avantajul de a respecta și structura endecasilabului, în timp ce editorii mai vechi folosesc *Alpha e Omega*²¹. În cele două traduceri în limba română regăsim ambele variante. G. Coșbuc alege cele două litere grecești în transcriere românească, *A și O*: *mi-e singur A și O scripturii*

²⁰ „Ego sum Alpha et Omega, principium et finis”.

²¹ Cf. Anna Maria Chiavacci LEONARDI, în Dante Alighieri, *La Divina Commedia. Paradiso*, p. 717, nota la versurile 16-18.

sfinte/ pe care, mult-puțin, mi-o scrie amorul. Tradiția scripturală românească, însă, nu justifică o astfel de alegere, de aceea textul își pierde solemnitatea și semnificația. Eta Boeriu echivalează metafora biblică preluată de Dante prin transliterarea denumirii celor două litere grecești în limba română, însă creează confuzie prin folosirea termenului *scrisoare* în loc de *scriere* sau *text sacru*, așa cum apare în originalul dantesc: *ca Alfa și Omega mi-e scrisorii/ citită mie de Iubire toată.*

I s'appellava in terra il sommo bene, Par. XXVI, v. 134

G. Coșbuc – *numit-a lumea El supremul Bine*

Eta Boeriu – *I se numea pe jos supremul bine*

Nu se știe bine de ce Dante, prin vocea lui Adam, care vorbește în cazul de față, alege să-l desemneze pe Dumnezeu prin intermediul literei *I*: *I s'appellava in terra il sommo bene.* În *De vulgari eloquentia*, Dante afirmă că ar fi absurd să ne gândim că omul ar fi putut să numească pentru prima dată altceva decât pe Dumnezeu, iar acest nume este *El*²². Interpretarea pe care o dau cei mai mulți dintre editorii lui Dante este că autorul a inventat acest nume pentru a exprima unitatea divină, dată fiind și coincidența cifrei unu cu litera *I* din alfabetul latin²³. Dacă această ipoteză este adevărată, atunci traducerea lui G. Coșbuc se îndepărtează de original când echivalează: *numit-a lumea El supremul Bine.* Eta Boeriu păstrează forma numelui din original: *I se numea pe jos supremul bine.*

El si chiamò poi, Par. XXVI, v. 136

G. Coșbuc – *Eli*

Eta Boeriu – *El*

Dante reia conceptul menționat două versuri mai sus, de data acesta conform spuselor sale din *De vulgari eloquentia*: *El si chiamò poi.* Primul nume din ebraică dat lui Dumnezeu este El (Eloi). G. Coșbuc traduce termenul folosind o formă a aceluiași nume legitimată de tradiția biblică românească: *Eli apoi.* Eta Boeriu păstrează, așa cum procedase în primul caz, forma din textul dantesc: *El apoi,* însă această formă se poate confunda cu pronumele personal de persoana a treia singular masculin din limba română.

difesa di Dio, Par. XXVII, v. 57

G. Coșbuc – *mânie sfântă*

Eta Boeriu – *unde-i Părinte, mila ta*

În acest context, Dumnezeu este văzut drept ajutorul care face dreptate: *o difesa di Dio, perché pur giacci?* Invocația exprimă apelul omului la ajutorul divin care în aparență întârzie să apară, apel pe care îl regăsim mai ales în *Psalmi*:

²² „Quid autem prius vox primi loquentis sonaverit, viro sane mentis in promptu esse non titubo ipsum fuisse quod «Deus» est, scilicet El, vel per modum interrogationis vel per modum responsionis.” (*De vulgari eloquentia*, I, IV, 4).

²³ Cf. Anna Maria Chiavacci LEONARDI, în Dante Alighieri, *La Divina Commedia. Paradiso*, p. 731, nota la versurile 133-136.

*Exurge, quare dormis, Domine*²⁴. Cel care vorbește în cazul de față este Petru, care consideră că succesorii săi la tronul pontifical îi favorizează pe unii creștini, iar pe alții îi uită (aluzie la lupta dintre guelfi și ghibelini). În traducerea lui G. Coșbuc, interogația din original devine exclamație și se transformă mai degrabă într-o cerere de răzbunare: *mânie sfântă, cum nu cazi mai iute!* Echivalarea Etei Boeriu este mai aproape de semnificația din original, care îl vede pe Dumnezeu ca pe un părinte care trebuie să-și trateze fiii în mod egal: *unde-i, Părinte, mila ta s-ajute?*

l'amor che queta questo cielo, Par. XXX, v. 52

G. Coșbuc – *Acel amor ce-n Rai revarsă harul*

Eta Boeriu – *Iubirea ce-și împarte-n ceruri mila*

Perifraza face aluzie la Dumnezeu, liniștea și pacea perfectă care domnesc în Empireu: *Sempre l'amor che queta questo cielo*. Pronumele demonstrativ folosit de Dante, *questo (cielo)*, arată că poetul are în vedere anume cerul pe care îl descrie în acest cânt, adică Empireul, caracterizat și în alte locuri drept un cer al liniștii perfecte (cf. *Par. I, 122; Par. II, 112*). Nuanța acesta lipsește din traduceri românești care se referă, atunci când echivalează acest concept, la cer sau la Paradis în general. La G. Coșbuc, verbul *quetare* ('rendere calmo e tranquillo', cf. DELI) este echivalat prin expresia *revarsă haruri*, ca și în alte situații, din motive de prozodie și rimă, însă faptul acesta limitează înțelegerea versului: *Acel amor ce-n Rai revarsă harul*. Utilizarea substantivului *amor* în acest context (determinată, desigur, de termenul din original) contravine tradiției discursului religios românesc²⁵, iar din această cauză referențialitatea nici nu este detectabilă. Mai potrivită este echivalarea Etei Boeriu, printr-un substantiv cu o prezență mult mai veche în limba română (*Iubirea*). În ceea ce privește restul terțiinei, interpretarea Etei Boeriu se îndepărtează de original, mai ales prin utilizarea termenului *milă*, atribut divin care nu-și găsește locul în contextul de față, unde se vorbește despre Empireu: *Iubirea ce-și împarte-n ceruri mila*.

la gloria di colui che la'nnamora, Par. XXXI, v. 5

G. Coșbuc – *gloria cui o-namorează*

Eta Boeriu – *mărirea celui ce din veci alină*

Este exprimat aici unul dintre atributele lui Dumnezeu, *gloria*, adică măreția, perfecțiunea, ceea ce el este în el însuși, însușire cântată de cei care se află deja lângă el (biserica triumfătoare): *ma l'altra, che volando vede e canta/ la gloria di colui che la'nnamora*. În traducere, G. Coșbuc se plasează, din nou, sub influența lexicală a originalului, folosind aici substantivul *gloria* și verbul *a înamora*: *Ci-a doua, care vede și-n zburare/ slăvește gloria cui o-namorează*. Ca și în cazul substantivului *amor*, și aici traducătorul se îndepărtează de specificul

²⁴ *Vulgata, Ps 43,23*.

²⁵ *Amor*: cuvânt introdus de scriitori pe la sfârșitul veacului XVIII și ajuns, prin romanțele sentimentale, și în poezia populară, astăzi întrebuițat numai pentru sentimentul de afecțiune pasionată a unui sex pentru celălalt, „dragoste”, cf. DA.

discursului religios românesc, care folosește, în astfel de contexte, numai verbul *a iubi*. De asemenea, mai observăm că în textul românesc verbul *a înamora* păstrează și regimul tranzitiv al echivalentului din originalul italian, regim pe care nu îl are în limba română. Eta Boeriu alege să echivaleze termenul *innamorare* printr-un verb care modifică originalul, *a alina*, în timp ce complementul direct (ea, Biserica) dispăre din context: *Cealaltă care vede-n zbor și cântă/ mărirea celui ce din veci alină*.

lo rege per cui questo regno pausa, Par. XXXII, v. 61

G. Coșbuc – *Prințul cel ce-atât amor a pus/ în regnul odihnit de-atâta pace*

Eta Boeriu – *Căci El, prin care acest regat ferice*

Metafora *lo rege* îl desemnează pe Dumnezeu văzut ca suveran al cerurilor, datorită căruia Paradisul (*questo regno*) se poate bucura de pace, de odihnă (*pausa*): *lo rege per cui questo regno pausa/ in tanto amore e in tanto diletto*. În traducerea lui G. Coșbuc întâlnim o interpretare a acestei perifraze, precum și o explicație a metaforei dantești: *Prințul cel ce-atât amor a pus/ în regnul odihnit de-atâta pace*. Traducătorul a folosit, pentru echivalarea lui *rege*, un termen (*prințul*) care desemnează un rang inferior regelui, în ierarhia aristocratică. Eta Boeriu eludează metafora, echivalând-o prin pronumele personal care are ca referent divinitatea: *Căci El, prin care acest regat ferice/ hălăduie-ntr-atâta voieșie*. Pentru echivalarea metaforei referitoare la Paradis (*questo regno*), G. Coșbuc, utilizează din nou, substantivul cu același etimon ca cel din limba italiană (*regn*), mai puțin utilizat în română cu acest sens. Eta Boeriu echivalează direct termenul *regno* prin uzualul *regat*, dar recurge la popularul „a hălădui” pentru *pausare*, menținând același registru (*atâta voieșie*) pentru echivalarea sintagmei complete dantești *in tanto amore in tanto diletto*.

primo amore, Par. XXXII, v. 142

G. Coșbuc – *prim amor*

Eta Boeriu – *izvorul lucorilor de veci*

Dante alege aici să-l desemneze pe Dumnezeu prin termenul *amore* (‘iubire’) pentru a putea exprima unirea mistică dintre Dumnezeu și om (inspirat și de sintagma din prima Scrisoare a lui Ioan „Deus caritas est”, *1In 4,8*): *e drizzeremo li occhi al primo amore*. G. Coșbuc echivalează conceptul prin copierea structurii din original, în ceea ce am putea numi calc stilistic: *să-ntoarcem ochii spre-acelel prim amor*. Eta Boeriu alege să nu țină cont de mesajul lui Dante și construiește o altă imagine a lui Dumnezeu, inexistentă în original, recurgând în plus la un arhaism livresc *lucori*, de altminteri întâlnit în repertoriul coșbucian: *Să-ntoarcem ochii-n sus, către izvorul/ lucorilor de veci*.

2. Dumnezeu Tatăl

Termenii și conceptele pe care le vom analiza în continuare îl au ca referent pe Dumnezeu Tatăl, prima persoană a Treimii. Potrivit metodologiei pe care am

adoptat-o, vom trata situațiile textuale în ordinea aparițiilor lor în textul dantesc. Vom observa, pe rând, sintagme legate de actul Creației (echivalabile în principiu prin „Tatăl” sau „Făcătorul”, cu unele precizări adjectivale), antonomaze legate de „Putere” (*Valore* și *virtù*) și metafore ale supremației (*Sire*).

fattore, Par., IX, v. 128

G. Coșbuc – *părintelui*

E. Boeriu – *lipsește*

Termenul se referă la Dumnezeu creatorul, chiar dacă este antropomorfizat aici (*fattore* = ‘cel care face’, din lat. *factōre*, ‘cel care face’, cf. DELI). Dumnezeu este considerat ca fiind creatorul din nimic²⁶, cel care face este omul. La Dante se vorbește, în acest context, despre Lucifer, care îi întoarce spatele creatorului său și de la care provine răul în orașul său, Firenze: *La tua città, che di colui è pianta / che pria volse le spalle al suo fattore*. G. Coșbuc are o interpretare paternală a acestui pasaj, folosindu-se și de expresia din registrul popular *a întoarce dosul*: *Orașul tău, clădit de-acel ce-ntoarse / părintelui său dosu-n primul zel*. La Eta Boeriu lipsește ideea de spate întors către Dumnezeu, dar apare Lucifer, care este numit *cel ce-n cer fu primul răzvrătit*.

fattore, Par. XXXIII, v. 5

G. Coșbuc - *ziditor*

Eta Boeriu – *Ziditorul*

În contextul acesta apare Dumnezeu în calitatea sa de creator al omului: *tu se' colei che l'umana natura / nobilitasti sì che 'l suo fattore*. Ambii traducători au aceeași alegere în cazul de față, este însă posibil ca a doua traducere să fie influențată de prima. Termenul *ziditor* (*ziditorul*: adesea art.; învechit și popular în limbajul bisericesc – ‘Ființă supremă care a creat universul, lumea; p. ext. Dumnezeu’, cf. DLR) este specific tradiției ortodoxe, atunci când se referă la Dumnezeu, văzut ca un constructor al universului (*artifex*). Aici însă, Dante se referă la divinitate ca *natura naturans*²⁷, în așa fel încât varianta lui G. Coșbuc: *Tu-nobilezi a omului natură / atât încât al dânzei ziditor*, prezintă o incoerență metaforică atunci când ne vorbește despre un ziditor al naturii umane. Eta Boeriu, care folosește același termen pentru desemnarea divinității, nu respectă referirea la natura umană din textul original și introduce noțiunea de *ginte*, posibil din motive de rimă: *tu ești aceea ce umana ginte / ai înălțat-o astfel, că Ziditorul/ nu se sfii în lut să se-nveșminte*.

il suo fattor, Par. XXX, v. 21

G. Coșbuc – *Creatorul*

Eta Boeriu – *cel pururi drept și bun*

²⁶ Cf. Monica BROȘTEANU, *op. cit.*, p. 158.

²⁷ V.D. COJOCARU, *Natura în Divina Comedie. Studiu istoric și comparativ*, p. 29.

Conceptul se referă la Dumnezeu creatorul, sigurul în măsură să se bucure din plin de frumusețea creației sale (în cazul de față Beatrice), pe care ceilalți nu o pot descrie; Dante însuși se declară depășit de situație (*vinto mi concedo*) din cauza faptului că acest lucru depășește (*si trasmoda*) măsura omului: *La bellezza ch'io vidi si trasmoda/ non pur di là da noi, ma certo io credo/ che solo il suo fattor tutta la goda*. G. Coșbuc echivalează în mod direct conceptul de Dumnezeu creator (*Creatorul*), însă interpretează obiectul creației acestuia, adică frumusețea Beatricei, folosind un termen provenit din sfera magiei (*farmec*), capacitatea umană de percepție fiind transpusă poetic prin metafora zborului imaginației: *Nu-ntrece-al dâșșii farmec numai zborul/ oricărei fantasii, ci sigur cred/ că-ntreg i-l simte singur Creatorul*. La Eta Boeriu supremația „farmecului” introdus de G. Coșbuc acționează mai întâi „mortal” („răpun”) asupra muritorilor de rând, după care este savurată („îl gustă”) de Creator. În plus, Eta Boeriu interpretează acest concept prezent în original și alege să-l echivaleze prin două atribute ale divinității (bunătațea și dreptatea) care se îndepărtează de mesajul dantesc, eludând relația dintre creație și creator: *Căci ochii ei prin farmec nu răpun/ doar mintea noastră; chiar și-n ceruri cred,/ îl gustă doar cel pururi drept și bun*. De asemenea, o alegere discutabilă este și cea care înlocuiește frumusețea generică a Beatricei cu cea a ochilor ei, de care traducătoarea spune că se bucură doar Dumnezeu.

lo primo e ineffabile Valore, Par., X, v. 3

G. Coșbuc – *puterea primă cea fără' de rostire*

Eta Boeriu – *puterea-ntâi și nerostită încă*

Expresia se referă la Dumnezeu Tatăl, prima persoană a Sfintei Treimi: *primo*, pentru că toate vin de la el, și *ineffabile*, pentru că limbile oamenilor nu au capacitatea de a exprima realitatea divină. Inefabilitatea este un principiu al teologiei mistice conform căruia a reda în cuvinte orice atribut al lui Dumnezeu înseamnă a diminua. Traducătorii optează pentru echivalarea termenului *valore* prin *putere*, referindu-se la puterea creatoare a lui Dumnezeu, în care își au originea și Fiul, și Duhul Sfânt. La Eta Boeriu, prin folosirea adverbului *încă*, se creează ideea de posibilitate a unei eventuale *rostiri* a ceea ce reprezintă Dumnezeu, fapt ce intră în contradicție cu însuși conceptul la care se referă.

il nostro Sire, Par., XIII, v. 54

G. Coșbuc – *al nostru rege*

Eta Boeriu – *cerescul tată*

Contextul în care apare acest nume divin este tipic poeziei teologice profunde realizate de marele poet florentin: *Ciò che non more e ciò che può morire/ non è se non splendor di quella idea/ che partorisce, amando, il nostro sire*. Tot ceea ce există, fie ele lucruri sau ființe muritoare sau nemuritoare, reprezintă reflecția Ideii (care este Fiul lui Dumnezeu) pe care Tatăl (*il nostro sire*) o generează din nemărginita sa iubire (*amando*, adică prin Duhul Sfânt) dintotdeauna. *Sire*,

substantivul folosit aici pentru desemnarea lui Dumnezeu-Tatăl, este un titlu utilizat atunci când cineva i se adresează regelui (cf. DELI). G. Coșbuc reușește, în ciuda complexității conceptelor, să transpună această terțină în limba română rămânând fidel textului dantesc: *Tot ce-i Etern, sau poate-avea pierire, / nu e decât reflexul din ideea / ce-o naște al nostru Rege prin iubire*. Coșbuc preia din textul italian ideea de Dumnezeu-rege, iar scrierea cu majusculă a adjectivului *Etern* este nejustificată, pentru că poate crea confuzii (în cazul de față, adjectivul nu reprezintă un atribut al divinității). Cu totul altfel stau lucrurile în cazul traducerii Etei Boeriu, care renunță la câteva concepte de bază prezente în această terțină: *Tot ce-i etern și tot ce-astfel s-ar vrea / e numai forma-n care se-oglindește / cerescul tată și iubirea sa*. În primul rând, lipsește ideea de pieritor din această traducere; Dante specifică: tot ceea ce există, toate lucrurile și ființele, atât cele pieritoare, cât și cele nepieritoare, sunt creația Tatălui. Apoi, lipsește vreo referire la Cristos, Fiul, concepție esențială din textul original, pentru că autorul vrea să spună că totul este o reflecție a Treimii. De asemenea, lipsește implicarea eului poetic prin adjectivul pronominal posesiv (*al nostru*). În textul Etei Boeriu, ideea de Dumnezeu (*cerescul tată*) și cea de iubire sunt coordonate copulativ, adică sunt puse pe același plan. Nu aceasta este intenția originalului, unde iubirea (*amando*) reprezintă Duhul Sfânt. Traducătoarea nu ajunge să redea faptul că Dante vorbește despre Treime în această terțină.

pio Padre, Par., XVIII, v. 129

G. Coșbuc – *un bun Părinte*

Eta Boeriu – *cerescul tată*

Dumnezeu este văzut aici ca un părinte milostiv care nu refuză pâinea fiilor săi: *lo pan che 'l pio Padre a nessun serra*. Pâinea despre care se vorbește aici este Euharistia, care reprezintă hrana spirituală a tuturor credincioșilor și care, în vremea lui Dante, le era interzisă de către conducătorii Bisericii celor excomunicați pe nedrept. În traducerea lui G. Coșbuc găsim o formulare impersonală a acestui verset: *o pâne/ ce nimănu-i n-o neagă un bun Părinte*. Deși termenul *Părinte* este scris cu majusculă, folosirea articolului nehotărât conferă expresiei o generalitate care nu exprimă ideea din original. Traducerea Etei Boeriu nuanțează, în schimb, conceptul de Dumnezeu milostiv și drept: *pâinea ce ne-o-mparte aci/ cerescul tată*.

la prima virtù, Par., XIII, v. 80

G. Coșbuc – *Virtutea prim-*

Eta Boeriu – *Tatălui*

În contextul acesta se vorbește despre cele trei persoane ale Treimii: *Però se'l caldo amor la chiara vista/ de la prima virtù dispone e segna*. Este vorba despre actul creației când *caldo amor*, Duhul Sfânt, dispune prin acțiunea Fiului, *chiara vista*, care vine de la Tatăl, *prima virtù*. Termenul *virtù* vine din latinescul *virtute* ('coraggio, forza, valore, qualità proprie del maschio', cf. DELI). Același

etimon îl are substantivul folosit de Coșbuc drept soluție de traducere (*virtute*); sensul etimologic ('putere'), însă, este propriu doar limbii române vechi, în limba actuală *virtute* însemnând 'calitate'. Eta Boeriu alege din nou echivalarea prin exprimare directă a numelui propriu.

lo primo e ineffabile Valore, Par. X, v. 3

G. Coșbuc – *puterea primă cea fără' de rostire*

Eta Boeriu – *puterea-ntâi și nerostită încă*

În contextul de față, prin acest concept este exprimat Dumnezeu Tatăl, prima persoană a Sfintei Treimi: *Guardando nel suo figlio con l'Amore/ che l'uno e l'altro eternalmente spira,/ lo primo e ineffabile Valore*. În această terțină, Dante prezintă, în stilul poetic caracteristic, una dintre dogmele Bisericii Catolice, *fili-oque* – Duhul Sfânt porcede de la Dumnezeu Tatăl (*ineffabile Valore*) și de la Fiul, dogmă neacceptată de Biserica Ortodoxă. *Valore* este echivalentul termenului latin *virtus* 'any attractive or valuable quality, excellence (natural or acquired); potency, efficacy', cf. OLD, și este un atribut specific Tatălui în cadrul Treimii. Sensul 'putere' este actualizat de echivalarea lui G. Coșbuc: *În Fiul său privind cu-acea iubire/ ce și-unul și-altu-a pururi o stîrnește,/ puterea primă cea fără' de rostire*. Echivalarea lui *ineffabile* prin *cea fără' de rostire*, însă, pune probleme de percepție cititorului care nu are la îndemână și originalul (*fără de rostire* înseamnă, mai degrabă, 'care nu poate vorbi', nu 'care nu poate fi rostit'). Și de această dată prima traducere o influențează pe cealaltă, Eta Boeriu echivalând terțina cam în aceiași termeni: *Privind în Fiu cu-acea Iubire-adâncă/ ce-n veci dintr-unu-într-altul va țâșni,/ Puterea-ntâi și nerostită încă*.

alto Padre, Par. X, v. 50

G. Coșbuc - *Tatălui*

Eta Boeriu – *Tatălui ceresc*

Și în cazul acesta întâlnim conceptul de Dumnezeu Tatăl (*alto Padre*) prezentat în contextul Sfintei Treimi care guvernează cel de-al patrulea grup de fericiți (*quarta famiglia*) ce se găsește în cerul al patrulea: *Tal era quivi la quarta famiglia/ de l'alto Padre, che sempre la sazia,/ mostrando come spira e come figlia*. Regăsim aici un verb neobișnuit inovat de Dante, *figlia*, care se referă la faptul că Tatăl îl generează din eternitate pe Fiul. Traducerea acestui dificil mister creștin, Sfânta Treime, surprins de Dante aici este realizată, din punct de vedere poetic, magistral de G. Coșbuc, care reușește să surprindă toate aspectele teologice ce apar în original: *Atare-i deci a patra locuință/ a Tatălui ce-o satur-ară-tând/ cum ia din El și Fiu și Duh ființă*. Și cealaltă traducere, a Etei Boeriu, redă mesajul teologic principal dorit de Dante, unele alegeri, însă, datorate rimei, cum ar fi termenul *ceată* pentru *famiglia*, pot obtura într-o oarecare măsură pătrunderea în atmosfera familială pe care autorul florentin vrea să o creeze (G. Coșbuc folosește cuvântul *locuință*): *Astfel văzui în cer a patra ceată/ a Tatălui ceresc, care-i vădește/ cum Duh și Fiu porced din El deodată*.

prima virtù, Par. XXVI, v. 84

G. Coșbuc – *al lumii Tată*

Eta Boeriu – *-ntâia vrere-n lume*

Expresia îl indică pe Dumnezeu Tatăl, creatorul a tot ce există, idee în alte părți exprimată prin *primo Valore: vagheggia il suo fattor l'anima prima/ che la prima virtù creasse mai*. Traducerea lui G. Coșbuc echivalează explicit referențul din textul dantesc: *Acel ce-a fost – răspunse ea vioaie –/ creat ca suflet prim de-al lumii Tată*. Eta Boeriu echivalează conceptul interpretându-l drept prima voință: *și-adoră ziditorul primul om/ de-ntâia vrere-n lume zămislit*.

Padre, Par. XXVII, v. 1

G. Coșbuc – *Tatăl*

Eta Boeriu – *Tatăl*

Dumnezeu Tatăl, așa începe Dante cântul XXVII, enumerând apoi toate persoanele Treimii cărora trebuie să li se aducă slavă: *Al Padre, al Figlio, a lo Spirito Santo/ cominciò, gloria tutto'l paradiso*. G. Coșbuc reușește să păstreze muzicalitatea versurilor dantești, precum și inversiunea imnului doxologic din original: *Pe Tatăl, Fiul, și pe Duhul Sfânt/ cânta tot Paradisu-ntru mărire*. În traducerea Etei Boeriu se pierde nuanța celebrului imn de laudă adus Treimii la care Dante face aluzie (*Gloria al Padre e al Figlio e allo Spirito Santo*), nu însă mesajul global transmis de aceste versuri: *Pe Tatăl, Fiul și pe Duhul Sfânt/ tot raiu-acum pe-un glas îl proslăvea*.

lo creatore, Par. XXX, v. 101

G. Coșbuc – *al lumii Domn*

Eta Boeriu – *creator*

Conceptul se referă la Dumnezeu în calitatea sa de creator care luminează mințile fericitorilor și îngerilor aflați în Empireu pentru ca aceștia să poată contempla chipul său: *Lume è là sù che visibile face/ lo creatore a quella creatura*. Ideea este preluată din Psalmi: *in lumine tuo videbimus lumen*²⁸. În traducerea lui G. Coșbuc se pierde ideea de lumină dată de însuși Dumnezeu, în sensul de capacitate de a-l vedea, oferită creaturilor: *E-n cer lumină ce vizibil face/ pe-al lumii Domn oricui e creatură*. Eta Boeriu echivalează expresia *visibile face* din original, cu sensul de a face vizibil minții mai degrabă decât ochilor, prin verbul *a arăta*, din sfera semantică a simțului văzului: *Lumină-i sus ce-arată scăpărând/ pe creator făpturii muritoare. Făptură muritoare nu-și găsește vreun corespondent în original; Dante se referă (prin creatura) la cei din Empireu, fie ei îngeri sau oameni care se bucură în eternitate de prezența lui Dumnezeu*.

²⁸ Cf. *Vulgata, Ps 35,10*.

3. Isus Cristos

Următoarele situații contextuale din *Paradis* îl desemnează pe Isus Cristos, cea de-a doua persoană a Treimii. În textul lui Dante, această referențialitate se manifestă fie direct (Isus sau Cristos), fie prin intermediul unor sintagme și perifraze. După cum vom vedea mai jos, textul dantesc oferă și modalitatea coexistenței poetice a celor două maniere de desemnare.

În ceea ce privește utilizarea nemijlocită a numelui Mântuitorului așa cum, prin filiera greacă, a apărut și s-a consacrat în tradiția creștină, începem prin a menționa contextual prima apariție a termenului *Cristo*:

Cristo, VI, v. 14

G. Coșbuc – *Crist*

Eta Boeriu – *Crist*

Menționăm doar prima apariție a termenului *Cristo*; el se regăsește în multe alte contexte, dar nu ridică probleme evidente de traducere (*Par.* IX, v. 120; *Par.* XI, v. 72,102,106; *Par.* XII, v. 71,75; *Par.* XIV, v. 104, 106; *Par.* XVII, v. 51; *Par.* XIX, v. 104, 106, 108; *Par.* XX, v. 47; *Par.* XXIII, v. 20, 72; *Par.* XXV, v. 15; *Par.* XXVI, v. 53; *Par.* XXIX, v. 98, 109; *Par.* XXXI, v. 3; *Par.* XXXII, v. 20, 24, 27, 83, 85,87). În general, termenul este echivalat direct, prin *Hristos*, conform tradiției ortodoxe (deși nu există o normă unică referitoare la ortografierea acestui teonim²⁹), sau prin împrumut, *Crist*, preluat din tradiția catolică. Trebuie precizat faptul că G. Coșbuc, cu mici excepții, preferă echivalarea prin *Crist* (în concordanță cu intenția vizibilă din traducerea sa de a fi aproape și de litera originalului, nu doar de sensul său), iar Eta Boeriu traduce de cele mai multe ori *Hristos*.

În cele ce urmează, vom examina sintagmele și perifrazele derivate din Biblie și din tradiția creștină prin care Dante desemnează a doua persoană a Sfintei Treimi. Ca de obicei, vom păstra, în demersul nostru analitic, ordinea ocurențelor din textul original:

pan de li angeli, *Par.*, II, v. 11

G. Coșbuc – *pâinii îngerești*

Eta Boeriu – *pâinea îngerească*

Expresia din poemul italian este preluată din Vechiul Testament și interpretată de tradiția creștină ca făcând referire la Cristos care, întrupat fiind, pe pământ este pâinea oamenilor, iar în cer – pâinea îngerilor. În contextul de față, Dante vrea să spună că sunt puțini cei care au fost atrași de înțelepciunea cerească pe care o reprezintă cuvântul lui Dumnezeu: *Voialtri pochi che drizzaste il collo/ per tempo al pan de li angeli*. G. Coșbuc realizează o echivalare fidelă a acestor versuri chiar dacă introduce o expresie idiomatică: *Dar voi, puținii-acei ce-ați dat ocol/ la vreme pâinii îngerești*. Eta Boeriu omite ideea de îndreptare a privirii către ceva (*drizzaste il collo*), adăugând însă din motive de rimă și prozodie un

²⁹ Vezi Eugen MUNTEANU, *Lexicologie biblică românească*, p. 485.

adverb al iscusinței aplicat privitorilor preschimbați în convivi: *Dar voi puținii, ce din timp, dibaci, / hrănitu-v-ați cu pâinea îngerească.*

quello sposo, Par., III, v. 101

G. Coșbuc – *Mirele*

Eta Boeriu – *mirele*

Expresia se referă la figura lui Cristos, proprie limbajului mistic și utilizată în special, în tradiția creștină, de persoanele care își consacră viața lui Dumnezeu prin voturile religioase: *con quello sposo ch'ogne voto accetta*. Termenul *sposo, sposa* în limba italiană, desemnează bărbatul și, respectiv, femeia în ziua nunții (cf. DELI). Traducerea lui G. Coșbuc adaugă anumite nuanțe inexistente în original, cum ar fi termenul *milă*: *să stea cu Mirele, ce ia cu milă / oricare vot conform cu-a lui dorință*. Eta Boeriu echivalează direct: *mirele ce orice juruință / primește când urmează a lui chemare*.

primo marito, Par., XI, v. 64

G. Coșbuc – *-ntâiul soț*

Eta Boeriu – *mire*

Sintagma³⁰ se referă metaforic la Isus Cristos, primul care a ales sărăcia drept „soție”: *Questa, privata del primo marito*. În contextul de față, Dante pregătește metafora nunții mistice care are loc între Sfântul Francisc din Assisi și „sărăcie”, rămasă văduvă din vremea lui Cristos. G. Coșbuc realizează o echivalare directă a expresie: *văduvă de-ntâiul soț rămase*. Eta Boeriu nu respectă distincția dintre termenii *soț* și *mire*: *Căci pân'la el rămase văduvită / de mire*.

Verbo di Dio, VII, v. 30

G. Coșbuc – *Verbul*

Eta Boeriu – *Hristos*

Aici apare a doua persoană din Sfânta Treime, Fiul lui Dumnezeu, care, din proprie inițiativă, a decis să coboare pe pământ, în sânul Fecioarei Maria, pentru a mântui neamul omenesc, conform planului divin: *onde l'umana specie inferma giacque / giù per secoli molti in grande errore, / fin ch'al Verbo di Dio discender piacque*. Desemnarea lui Isus Cristos prin termenul *Verbo (di Dio)* își are originea în prologul Evangheliei după Ioan: *Et Verbum caro factum est et habitavit in nobis* (In 1,14); de altfel, doar textele lui Ioan conțin acest mod de desemnare a Fiului³¹. În toate traducerile românești ale Bibliei apare, pentru substantivul *Verbum*, traducerea *Cuvântul*³². În traducerea acestei terține, G. Coșbuc ignoră tradiția biblică românească și folosește termenul *Verbul* (mai puțin utilizat în

³⁰ *Marito* desemnează o persoană căsătorită de sex masculin ('coniuge di sesso maschile', cf. DELI).

³¹ Cf. Monica BROȘTEANU, *Numele lui Dumnezeu în Coran și în Biblie*, p. 219.

³² Cf. *Ibidem*.

limba română cu referire la Dumnezeu³³) în loc de *Cuvânt: De-aici, bolnav mulți secoli a zăcut / umanul gen, în mare rătăcire; / și- n trup când Verbul să scoboare-a vrut*. Eta Boeriu alege să echivaleze direct, prin numele divinității la care se referă (*Hristos*): *de-aceea veacuri îndelungi zăcu / umana ginte jos în rătăciri, / pân'n ce Hristos să se pogoare vru*.

Figliuol di Dio, VII, v. 119

G. Coșbuc – *divinu-i fiu*

Eta Boeriu – *muritorul*

Se vorbește aici despre Fiul lui Dumnezeu, care s-a înjosit, făcându-se om, și a împăcat natura umană cu demnitatea divină pe care o deținea înainte de păcatul originar: *se'l Figliuol di Dio / non fosse umiliato ad incarnarsi*. Ambii traducători interpretează aceste versuri și includ astfel, în traducerea lor, explicații și conotații inexistente în textul original. De exemplu, G. Coșbuc face referire la moartea rușinoasă de pe cruce a Fiului lui Dumnezeu: *de nu s-ar fi smerit / divinu-i fiu să moară-ntru rușine*. Eta Boeriu interpretează în același mod ideea de întrupare din textul dantesc prin moarte rușinoasă, însă se referă la Cristos numai din perspectiva sa umană de muritor: *de muritorul / nu se-ntrupa spre-a pătimi rușine*.

l'alto Filio di Dio/ e di Maria, Par. XXIII, v. 136-137

G. Coșbuc – *cu sfântul Fiu și cu Maria*

Eta Boeriu – *Hristos*

Expresia îl desemnează pe Isus Cristos în calitatea sa de Dumnezeu (*figlio di Dio*) și în calitatea sa de om (*figlio di Maria*): *Quivi triunfa, sotto l'alto Filio/ di Dio e di Maria, di sua vittoria*. G. Coșbuc interpretează greșit relațiile sintactice de la nivelul acestei propoziții: *Aici, cu sfântul Fiu și cu Maria, / triumf își are-al veșnicei victorii*, transformând atributul genitival, construit în limba italiană cu prepoziția *di*, în complement sociativ. La Eta Boeriu, în schimb, într-un context care îmbină abuziv amvonul cu degustarea, *Hristos* este numit direct, fără a mai fi amintită, ca în original, calitatea sa de Fiu al lui Dumnezeu și al Mariei: *Aici își gustă din cerescu-amvon, / pe sub Hristos, izbânda mântuirii*.

nostro Diletto, Par. XIII, v. 111

G. Coșbuc – *al nostru dulce mire*

Eta Boeriu – *Isus*

În contextul acesta, Dante îl prezintă pe Cristos ca fiind cel iubit de Biserică (*diletto* este participiul de la *diligere*, 'avere particularmente caro, prediligere', cf. DELI). Echivalarea lui G. Coșbuc, așa cum se întâmplă adesea, nu ține cont decât de elementele prozodice atunci când traduce *al nostru dulce mire*, sintagmă

³³ Totuși, *Verb* este menționat în DLR cu semnificația 'Cuvânt al lui Dumnezeu (logos)', exemplul fiind dat preluat din dicționarul lui Scriban: „Verbul care însușește întreaga creațiune, *logos spermatikos*, este Cristos însuși”.

care nu are legătură cu textul dantesc. Eta Boeriu echivalează prin numele propriu (*Isus*) al referentului din contextul original.

Agnel di Dio, Par. XVII, v. 33

G. Coșbuc – *al lumii miel*

Eta Boeriu – *Mielului*

Metafora îl indică pe Cristos, *l'Agnel di Dio che le peccata tolle*, printr-o frază preluată din *Evanghelia lui Ioan* prin care Ioan Botezătorul îl desemnează pe Isus: *Ecce agnus Dei, ecce qui tollit peccatum mundi*, (*In* 1,29); în traducerea românească, ea sună în felul următor: *Iată Mielul lui Dumnezeu, Cel ce ridică păcatul lumii*. Verbul *tolle* este un latinism împrumutat de Dante din formula evanghelică, de la *tollō* –*ere* ('to pick up', cf. OLD). Din rațiuni prozodice, G. Coșbuc echivalează metafora *Mielul lui Dumnezeu* prin *al lumii miel*, ceea ce duce la o confuzie de concepte: *al lumii miel ce spal-a' lumii rele*. Poate să „spele” sau să „ridice” păcatele lumii tocmai pentru că este mielul lui Dumnezeu, eliberându-i astfel pe oameni prin moartea sa. Eta Boeriu echivalează conceptul explicând implicitul metaforei de la Dante: *când încă de păcate/ nu ne spălase-a Mielului junghiere*, făcând referire la modalitatea de a aduce jertfe lui Dumnezeu în Vechiul Testament (*Ex* 12).

benedetto Agnello, Par. XXIV, v. 2

G. Coșbuc – *Mielului cel sfânt*

Eta Boeriu – *mielului divin*

În cazul de față, prin această metaforă este prezentată consecința faptului că Isus Cristos a fost jertfit pentru păcatele lumii și anume ca „mielul” să devină hrană pentru suflete, aluzie la Euharistie, dar și la faptul că, în Paradis, Isus potolește orice foame umană sau dorință de adevăr: *O sodalizio eletto a la gran cena / del benedetto Agnello, il qual vi ciba*. Ambii traducători aleg să echivaleze acest concept modificând adjectivul *benedetto* de care este însoțit substantivul *Agnello* în textul original: G. Coșbuc prin *cel sfânt*, Eta Boeriu prin *divin*.

Figlio, Par. X, v. 1

G. Coșbuc – *Fiul*

Eta Boeriu – *Fiu*

Aici este vorba despre Fiul lui Dumnezeu, a doua persoană a Sfintei Treimi, prezentată de către Dante printr-o reușită îmbinare de expresivitate poetică și precizie teologică: *Guardando nel suo Figlio con Amore/ che l'uno e l'altro eternamente spira*. În traducerea lui G. Coșbuc este respectat principiul teologic catolic conform căruia Dumnezeu Tatăl, împreună cu Dumnezeu Fiul, îl generează pe Duhul Sfânt: *În Fiul său privind cu-acea iubire/ ce și-unul și-altu-a pururi o stârnește*. Din traducerea Etei Boeriu lipsește ideea de eternitate a concepției despre Treime, mai bine zis aceasta nu este evidentă din cauza utilizării unui verb la timpul viitor: *Privind în Fiu cu-acea Iubire-adâncă/ ce-n veci dintr-unu-într-altul*

va *țâșni*. De asemenea, înlocuirea conjuncției *și* prin prepoziția *întru* trădează ideea exprimată în original, aceea de dublă origine a Duhului Sfânt, sau arată că traducătoarea nu a perceput corect semnificația metaforei iubirii de aici (*Amore = Duhul Sfânt*).

lo sposo, Par. X, v. 141

G. Coșbuc – *mire*

Eta Boeriu – lipsește termenul

Metafora se referă la Cristos, considerat mirele Bisericii: *ne l'ora che la sposa di Dio surge/ a mattinar lo sposo perchè l'ami*. Dante face aluzie, în contextul de față, la rugăciunea liturgică de la primele ore ale dimineții (*a mattinar*; de la *officium matutinum* 'nella liturgia, parte dell'ufficio canonico recitata la prima ora del giorno', cf. DELI), făcută în cadrul Bisericii, pentru a-i oferi și a-i cere mirelui iubirea. G. Coșbuc echivalează direct termenul *sposo* prin corespondențel său din limba română, *mire* (termen, de altfel, impus și în stilul bisericesc românesc), însă este neclară ideea de rugăciune spusă dimineața în biserică: *mireasa lui Hristos de se gătește/ pe mire-a-l saluta, spre-a fi iubită*. Eta Boeriu face referire doar la statutul de mireasă a Bisericii, termenul *mire* din original fiind reluat doar printr-un pronume personal în dativ: *mireasa lui Hristos – și spre-a-i fi dragă*.

colui ch'ad alte grida/ disposò lei, Par. XI, v. 31-32

G. Coșbuc – *sfântu-i mire-acel ce-o logodi/ prin strigăt nalt*

Eta Boeriu – *celui sfânt ce-o logodi/ (...) în chin pe cruce*

Perifraza se referă la Cristos văzut ca mirele Bisericii, iar prețul unei asemenea cununii a fost sângele vărsat pe cruce: *la sposa di colui ch'ad alte grida/ disposò lei col sangue benedetto* (= cel care, în strigăte puternice, s-a cununat cu ea prin sângele-i binecuvântat). Expresia *ad alte grida* face trimitere la povestirea evanghelică a morții lui Cristos din Matei, *Iesus autem iterum clamans voce magna emisit spiritum*³⁴. În traducerea lui G. Coșbuc, perceperea mesajului este dificilă, din cauză că traducătorul introduce mai multe pronume ai căror referenți nu sunt mereu ușor de identificat: *spre sfântu-i mire-acel ce-o logodi/ prin strigăt nalt cu sânge-al său pe cruce*. Traducerea Etei Boeriu este mai aproape de expresia folosită de autorul originalului și totodată mai limpede, cu toate că lamentația lui Isus este redată prin cauza ei, suferința pătimită pe cruce: *miresei celui sfânt ce-o logodi/ cu sângele vărsat în chin pe cruce*.

suo verbo, Par. XIX, v. 44

G. Coșbuc – *cuvântu-*

Eta Boeriu – lipsește

Conceptul se referă la Cristos, Fiul lui Dumnezeu, a doua persoană a Treimii: *non poté suo valor sì fare impresso/ in tutto l'universo, che 'l suo verbo/ non rimanesse in infinito eccesso; Dumnezeu (colui che volse il sesto – prezent într-un vers*

³⁴ VULGATA, Mt 27,50.

anterior, analizat de noi la momentul potrivit), atunci când a creat universul, i-a „imprimat” calitățile sale (*suo valor*) astfel încât el însuși, reprezentat în text de această dată de Fiu (*suo verbo*) continuă să transeadă orice limită spațio-temporală (*infinito eccesso*). Termenul *verbo* vine din lat. *verbum* ‘cuvânt’, înlocuit adesea cu grecescul *logos* în context teologic: „nella teologia cristiana, la seconda persona della Trinità, Gesù Cristo” (cf. DELI; v. și *supra*). Așadar, în acest context poetic, termenul *verbo*, îl are ca referent direct pe Fiu care la rândul lui constituie expresia metonimică a divinității în general, în manifestare. G. Coșbuc echivalează conceptul în mod direct, păstrând conotația teologică din original: *El nu putu să-mprime-atâta-n jos/ virtute-ntregii lumi, ca să nu-și vadă/ rămas cuvântu-n nesfârșit prin os*. La Eta Boeriu lipsesc atât termenul, cât și ideea din original, expresia poetică a transcendeței fiind înlocuită printr-o perpetuă cugetare: *n-a-ntipărit tutindeni al său gând/ și-a sa virtute-astfel ca mai presus/ să nu rămână pururi cugetând*.

verbo divino, Par. XXIII, v. 73

G. Coșbuc – *divinul Verb*

Eta Boeriu – *divinul verb*

Prin acest concept Dante vorbește despre Cristos, întrupat în sânul Mariei, folosindu-se de traducerea literală din *Evanghelia lui Ioan* (*Verbum caro factum est*³⁵): *Quivi è la rosa in che'l verbo divino/ carne si fece*. G. Coșbuc echivalează cu fidelitate: *Aici e roza-n care-acolo jos/ fu om divinul Verb* (pentru semnificația teologică a substantivului *verb* în DLR, v. *supra*). Eta Boeriu adaugă conceptului un adjectiv care nu se găsește în original, *iertător*, dar care motivează evenimentul religios al întrupării divinității: *Aici e roza-n care, iertător, / divinul verb s-a întrupat*.

benigna virtù, Par. XXIII, v. 85

G. Coșbuc – *Virtute sfântă*

Eta Boeriu – *blajine*

Prin această metaforă, care îl are ca referent pe Cristos, Dante vrea să exprime bunătatea, blândețea cu care el, un simplu muritor, este privit de către Isus: *O benigna virtù che sì li'mprenti/ sù t'essaltasti per largirmi loco/ a li occhi li che non t'eran possenti*. Chiar dacă modifică imaginea poetică din originalul dantesc, înlocuind „întipărirea” cu „aprindearea” și caracterul „benign” prin ideea de sfințenie, G. Coșbuc reușește să surprindă esențialul conceptual al acestei terține: *Tu cel ce-astfel le-aprinzi, Virtute sfântă,/ te nalți atâta, ca să aibă loc/ și ochii mei ce-atât de slab se-avântă*. Eta Boeriu alege să traducă conceptul cristic prin substantivizarea atributului *benigno*, păstrând ideea de incapacitate a muritorului Dante de a percepe de unul singur cele ce se află în Paradis: *O, tu, ce-ți pui pece-tea-n ei, blajine,/ ca să-i zăresc te-ai înălțat din loc,/ căci nu sunt vrednici ochii mei de tine*.

³⁵ VULGATA, *In* 1,14.

Nostro Segnor, Par. XXIV, v. 35

G. Coşbuc – *Domnul*

Eta Boeriu – *Domnu-*

În contextul de faţă este prezentat Cristos în calitatea sa de Dumnezeu al tuturor, care lasă cheile împărăţiei lui Petru: *O luce eterna del gran viro/ a cui Nostro Segnor lasciò le chiavi*. Lipseşte din ambele traduceri analizate adjectivul posesiv, care la Dante semnifică apropierea de umanitate a divinităţii prin întruparea lui Cristos. G. Coşbuc: *Eternă facl-a marelui bărbat,/ cui cheile de-aici aduse, care/ deschid ăst regn, de Domnul ți s-au dat*. Eta Boeriu: *O, veşnic duh al marelui bărbat/ cui Domnu-i dete-acele chei ce-n lume/ el însuşi dus-a din acest regat*.

Iesù, Par. XXV, v. 33

G. Coşbuc - *Isus*

Eta Boeriu – *Hristos*

În contextul acesta întâlnim numele propriu al Fiului lui Dumnezeu, prezentat într-o ipostază în care acesta îşi manifestă predilecţia faţă de trei dintre apostolii săi: Petru, Iacob şi Ioan, pe care îi lua cu el în momentele cheie ale existenţei sale terestre: *tu sai, che tante fiate la figuri,/ quante Iesù ai tre fé più carezza*. Observăm că G. Coşbuc rămâne fidel originalului, pe când Eta Boeriu alege să traducă prin supranumele Hristos³⁶ (*Cel Uns, Mesia*).

nostro pellicano, Par. XXV, v. 113

G. Coşbuc – *al nostru Pelican*

Eta Boeriu – *Mântuitorul*

În contextul acesta, poetul face aluzie la apostolul Ioan, care în timpul ultimei cine a stat la pieptul lui Isus şi care a fost ales să se îngrijească de Maria la picioarele crucii: *Questi è colui che giacque sopra'l petto/ del nostro pellicano, e questi fue/ di su la croce al grande officio eletto*. Dante se foloseşte aici de o desemnare simbolică; în timpul său, pelicanul era considerat o pasăre care făcea trimitere la figura lui Cristos conform unei legende care spunea că pelicanul îşi readucea la viaţă puii morţi cu carnea şi sângele său, de unde şi asocierea sa cu jertfa lui Isus pe cruce³⁷. Această interpretare simbolică se baza şi pe un vers din *Psalmi*: *Similis factus sum pellicano solitudinis*³⁸. G. Coşbuc, fidel şi aici originalului, echivalează expresia direct, prin majuscula aplicată acestei metafore animaliere lipsită de circulaţie în spaţiul ortodox, încercând, probabil, să o accentueze ca antonomază. Eta Boeriu alege să traducă printr-un nume (*Mântuitorul*) care îi este atribuit, prin tradiţie, referentului din textul original şi care face trimitere la legenda menţionată mai sus.

³⁶ Cf. Monica BROŞTEANU, *Numele lui Dumnezeu în Coran şi Biblie*, p. 205.

³⁷ Vezi, pentru simbolistica acestei păsări în *Divina Comedie*, Dragoş COJOCARU, *Natura în «Divina Comedie»*, p. 175.

³⁸ VULGATA, *Ps* 101,7.

În sfârșit, coexistența celor două maniere de desemnare (directă sau perifrastică) a Mântuitorului funcționează poetic, în momentul întâlnirii cu Sfântul Bernard de Clairvaux din cântul XXXI, cel care va intermedia viziunea finală a pelerinului Dante:

Segnor mio Iesù Cristo, Dio verace, Par. XXXI, v. 107

G. Coșbuc – *Isuse, Doamne-al meu și Domn verace*

Eta Boeriu – *Hristoase, Dumnezeu adevărat*

Perifraza dantescă face aluzie la definiția clasică pe care credința creștină o dă lui Cristos: om adevărat și Dumnezeu adevărat. Deși, în contextul de față, Dante folosește o formă interogativă, aceasta nu exprimă dubii sau incertitudini referitoare la cele două naturi însumate în Isus Cristos, ci uimirea poetului, căruia nu-i vine să creadă că poate să vadă chipul lui Dumnezeu: *Segnor mio Iesù Cristo, Dio verace, / or fu sì fatta la sembianza vostra?* Traducerea lui G. Coșbuc păstrează toate coordonatele mesajului dantesc, atât pe cele referitoare la Cristos, cât și pe cele legate de exprimarea unei ipostaze atât de speciale (viziunea cristică): *Isuse, Doamne-al meu și Domn verace, / așa erai tu deci, cum ești aici?* Eta Boeriu alege doar numele mesianic pentru desemnarea celei de-a doua persoane a divinității, *Hristos*; ea optează pentru adjectivul *adeverit* în loc de *adevărat* din motive de rimă: *Hristoase, Dumnezeu adevărat, / acesta-i, Doamne, chipul tău adică?*

4. Duhul Sfânt

Conceptele care urmează să fie analizate au ca referent a treia persoană a Treimii, Duhul Sfânt. Cu mai puține ocurențe în comparație cu precedentele, vom menține distincția între, pe de o parte, desemnările directe ale Spiritului (Duhul, însoțit sau nu de adjectivul Sfânt, care poate fi și implicit; sau acompaniat de alte adjective funcționale în context) și, pe de altă parte, expresiile întrebinate de poet la modul metaforic ori perifrastic, de obicei preluate din tradiția creștină:

Spirito Santo, Par. III, v. 53

G. Coșbuc – *Duhul Sfânt*

Eta Boeriu – *spiritului sfânt*

Aici apare conceptul de Duh Sfânt care înflăcărează prin iubire sentimentele celor aflați în Paradis, în diferitele grade ale ierarhiei cerești: *Li nostri affetti, che solo infiammati / son nel piacer de lo Spirito Santo, / letizian del suo ordine formati.* G. Coșbuc echivalează direct conceptul de Duh Sfânt, dar terțina în sine este un pic neclară pentru că nu se înțelege faptul că sufletele prezente în Paradis sunt fericite să se conformeze ordinii stabilite de Duhul Sfânt: *Din singur Duhul Sfânt având pornite / orice dorințe-aici, și ne'ntrerupt / că-n ordinul său sfânt am fost primite.* Eta Boeriu echivalează numele divin folosind scrierea cu literă mică, însă din traducerea aceasta reiese mai clar faptul că sufletele sunt bucuroase de a face voința Duhului Sfânt: *A noastre simțăminte ce se-aprind /*

doar din plăcerea spiritului sfânt,/ se bucură că vrerea-i fac iubind.

Dintre cele două substantive care constituie opțiunile traducătorilor, *Duh* este confirmat de tradiția textelor religioase românești, în timp ce *Spirit* este utilizat, în acest context, mai ales în perioada modernă (începând cu a doua jumătate a secolului al XIX-lea, cf. DLR).

Acest nume divin, *Spirito Santo*, mai apare și în *Par.* XIX, 101; *Par.* XX, 38; *Par.* XXIV, 92; *Par.* XXVII, 1; *Par.* XXIX, 41, și este echivalat prin corespondența sa din limba română, *duh sfânt* sau *spirit sfânt*, fără să apară neclarități în traducere.

primo foco, Par. III, v. 69

G. Coșbuc – *primul foc*

Eta Boeriu – *flacăra divină*

După o parte a comentatorilor lui Dante, în contextul de față, călugărița Piccarda, (cea care vorbește cu Dante în cântul acesta), se referă la iubirea de care se bucură sufletele din Paradis, pătrunse de flacăra Duhului Sfânt (*primo foco*): *ch'arder para d'amor nel primo foco*. Alți exegeți consideră că autorul *Divinei Comedii* se referă la primul foc al iubirii ca expresie a faptului de a fi îndrăgostit pe pământ³⁹. Este dificilă luarea unei decizii definitive în cazul acesta; de altfel, în traduceri analizate observăm că versul a fost interpretat diferit de cei doi traducători. G. Coșbuc păstrează ambiguitatea care nu exclude nici interpretarea celestă nici cea pământească a conceptului: *părând c-ar arde-n primul foc de-amor*, iar Eta Boeriu se referă strict la numele divin: *părând că arde-n flacăra divină*.

eterno spiro, Par. IV, v. 36

G. Coșbuc – *sufierea cea divină*

Eta Boeriu – *sufierea precurată*

Apare aici conceptul de Duh Sfânt văzut ca duhul iubirii care îi cuprinde pe toți cei aflați în Paradis cu o intensitate mai mare sau mai mică: *per sentir più o men l'eterno spiro*. Substantivul *spiro* apare la Dante cu sensul de 'alito, soffio', cf. DELI, și are ca etimon lat. *respirare* 'to expel the air one has inhaled, breathe out; to exhale air in breathing', cf. OLD. G. Coșbuc surprinde în traducerea sa ideea de împărțire gradată a harului lui Dumnezeu din Paradis: *cum simt gradat suflarea cea divină*. Nu la fel se întâmplă în cazul traducerii Etei Boeriu, care trece cu vederea expresia *più o men* din original și adaugă un adjectiv mai puțin uzual cu referire la Duhul Sfânt, ales tot din sfera religiosului dar folosit mai ales cu referire la Fecioara Maria: *după cum simt suflarea precurată*.

eterno amore, Par. VII, v. 33

G. Coșbuc – *veșnică iubire*

Eta Boeriu – *veșniciei iubiri*

³⁹ Cf. Ana Maria Chiavacci LEONARDI, în Dante Alighieri, *La Divina Commedia. Paradiso*, p. 90, nota la versul 69.

Conceptul acesta se referă la Duhul Sfânt, prin intermediul căruia persoana divină a lui Cristos se întrupează: *che dal suo fattore/ s'era allungata, unì a sé in persona/ con l'atto sol del suo eterno amore*. Atât G. Coşbuc, cât și Eta Boeriu echivalează cu fidelitate metafora din original. G. Coşbuc traduce: *uni-n persoana sa umana fire,/ cea tot mai mult de El îndeapărtată,/ prin simplu-un act de veşnică iubire*. În cazul celeilalte traduceri se poate observa o poetizare suplimentară a originalului, care însă nu afectează mesajul global: *lipind de lutul pământenii firi/ de ceruri ruptă sfânta lui făptură,/ doar prin virtutea veşnicei iubiri*.

l'Amore, Par. X, v. 1

G. Coşbuc – *iubire*

Eta Boeriu – *Iubire-adâncă*

Acest concept exprimă prin excelență a treia persoană a Sfintei Treimi, pe Duhul Sfânt, și se referă la iubirea reciprocă dintre Dumnezeu Tatăl și Dumnezeu Fiul, prin care se creează universul: *Guardando nel suo Figlio con l'Amore/ che l'uno e l'altro eternalmente spira*. G. Coşbuc alege să traducă termenul prin *iubire*, însă cu literă mică, care poate genera neclaritate în ceea ce privește echivalarea dogmei la care se referă Dante aici, dogmă aparținând doar Bisericii Catolice, care constă în ideea că Duhul Sfânt purcede atât de la Tatăl, cât și de la Fiul: *În Fiul său privind cu-acea iubire/ ce și-unul și-altu-a pururi o stârnește*. Eta Boeriu adaugă substantivului adjectivul *adânc*, inexistent în original, ceea ce, în pofida majusculei inițiale cu care este înzestrată *Iubirea*, presupune o cuantificare ce nu poate fi atribuită absolutului: *Privind în Fiu cu-acea Iubire-adâncă/ ce-n veci dintr-unu-într-altul va țâşni*.

ardente Spirto, Par. XXIV, v. 138

G. Coşbuc – *Duhu-n limbi de foc*

Eta Boeriu – *credința vrerii sale*

Duhul Sfânt este cel care la Cincizecime s-a coborât asupra apostolilor, iluminându-i și făcându-i capabili să vorbească cu înțelepciune divină⁴⁰: *poi che l'ardente Spirto vi fé almi*. Adjectivul *almo*, folosit aici, are sensul 'che dă e alimenta la vita, ricco, benefico, fertile', cf. DELI. G. Coşbuc echivalează termenul respectând mai degrabă formularea biblică: *v-aduse Duhu-n limbi de foc spre-a scrie*. Eta Boeriu se îndeapărtează de sensul și expresia mesajului dantesc și echivalează versul exprimând o consecință a faptului că Duhul Sfânt a coborât deasupra apostolilor, anume că au fost sfințiți prin acest fapt: *când v-a sfințit credința vrerii sale* (antecedentul adjectivului posesiv fiind, în varianta traducătoarei cu câteva versuri mai sus „cuvântul ce din cer grăiește”).

⁴⁰ „Et apparuerunt illis dispertitae linguae tanquam ignis, seditque supra singulos eorum; et repleti sunt omnes Spiritu sancto et coeperunt loqui variis linguis, prout Spiritus sanctus dabat eloqui illis” (*Act. Ap 2,3-4*).

5. Sfânta Treime

În primul rând, e de remarcat faptul că, în textul *Divinei Comedii*, Dante nu folosește niciodată sintagma „Sfânta Treime” ca atare (*Santissima Trinità*). Analitic, putem identifica două modalități principale de desemnare a acesteia: una legată de aspectul numeral al Treimii, prin recursul la cifra trei, și una enumerativ-distinctivă, prin menționarea în același context a celor trei persoane ale Trinității. Întrucât numărul ocurențelor este relativ mic, nu vom mai separa, în demersul nostru analitic, cele două modalități identificate, ci vom studia traducerea acestora în limba română, așa cum ne-am propus, fără altă dihotomie, doar în ordinea primei lor apariții în textul-sursă.

tre persone in divina natura, Par. XIII, v. 27

G. Coșbuc – *trei persoane în veșnica natură*

Eta Boeriu – *Treimii*

Conceptul prezentat aici se referă la Sfânta Treime, care reprezintă și tema dominantă a cântului al XIII-lea. De fapt, contextul conține o descriere a misterului trinitar, urmată imediat de precizarea dublei naturi a Fiului: *ma tre persone in divina natura, / e in una persona essa e l'umana*. G. Coșbuc urmărește întocmai structura versului din original, înlocuiește adjectivul *divin* cu *veșnic*, ceea ce nu influențează receptarea ideii de Treime, însă atunci când echivalează misterul întrupării nu este clară ideea că o singură persoană a divinității se face om: *ci trei persoane-n veșnică natură / unind divinu-n trupul firii-umane*. Eta Boeriu face abstracție de explicațiile din textul dantesc și echivalează conceptul prin numele divin al Trinității, luat ca atare: *ci Treimii i se cântă / și sfintei taine-a întrupării-osana*.

ché quella viva luce che si me a

dal suo lucente, che non si disuna

da lui né da l'amor ch'a lor s'intrea, Par. XIII, v. 55-57

G. Coșbuc – *De Primul cel ce-o naște-apoi, aceea*

lumina vie-n veci nu se desparte

și nici de-amor ce-i fața lor a treia

Eta Boeriu – *Căci verbul sfânt, lumina ce pornește*

din foc divin, de el nu se desparte

și nici de sfântul duh ce-i întreiește

Terțina de față definește Sfânta Treime și încearcă să prezinte această realitate ultramundeană unică și întreită, în același timp, afirmând că Fiul (*viva luce*) vine de la Tatăl (*il suo lucente*), adică are aceeași substanță⁴¹ și este nedespărțit de acesta și de Sfântul Duh (*l'amor*). Ambii traducători modifică desemnarea referențelor din alegoria dantescă. G. Coșbuc echivalează expresia care se referă

⁴¹ În Crezul niceno-constantinopolitan se spune despre Fiul lui Dumnezeu că este „lumină din lumină”.

la Dumnezeu Tatăl, în original prezentat ca lumină, prin primatul și întâietatea acestei persoane divine în fața celorlalte două. Eta Boeriu are o abordare explicativă a metaforelor dantești și traduce *viva luce* prin mai explicitul apelativ al Fiului lui Dumnezeu, *verbul sfânt, lumina*, iar *amore* prin expresia directă din limba română a referentului, *sfântul duh*.

*Però se 'l caldo amor la chiara vista
de la prima virtù dispone e segna,
tutta la perfezion quivi s'acquista, Par. XIII, v. 79-81*

G. Coșbuc – *Deci când Virtutea prim-astfel dispune
și-mprim-așa iubirea sa-nfocată,
s-atinge-atunci suprema perfecțiune.*

Eta Boeriu – *Iubirea însă, când pecetea vie
a Tatălui în verbul sfânt o-mplântă,
desăvârșit e ce-a fost scris să fie.*

Prin această terțină Dante face aluzie la colaborarea dintre cele trei persoane ale Treimii în vederea realizării perfecțiunii creației: *caldo amor* (Duhul Sfânt), *la chiara vista* (Isus Cristos), *prima virtù* (Dumnezeu Tatăl). Dată fiind dificultatea interpretativă a versurilor nu toți comentatorii sunt de acord că aici ar fi vorba despre toate cele trei ipostaze ale divinității, ni s-a părut însă edificatoare interpretarea dată de Anna Maria Chiavacci Leonardi⁴² de care am ținut cont în analiza acestui pasaj. Perfecțiunea se produce atunci când Dumnezeu creează prin intermediul Duhului Sfânt, care este iubire, care dispune (*segna*) imprimarea ideii arhetipale produsă de Fiul, care este imaginat ca ochiul (*vista*) prin care vede și acționează Tatăl. Așa cum se observă din reproducerea integrală de mai sus a terținei în cauză, traducerea lui G. Coșbuc omite nu doar echivalarea celei de-a doua persoane divine, Fiul, ci chiar și sintagma ce poate fi interpretată astfel (*chiara vista*). Eta Boeriu optează pentru menționarea lipsită de echivoc a celor trei persoane ale Trinității.

*Quell'uno e due e tre che sempre vive
e regna sempre in tre e'n due e' n uno, Par. XIV, v. 28-29*

G. Coșbuc – *Căci Unu, Doi și Trei ce-n veci unit
și-n Trei și-n Doi și-n Unul e deodată*

Eta Boeriu – *Cel pururi viu în trei făpturi pe-o treaptă
și care-n trei e domn nețârmurit*

⁴² „Nella terzina fortemente sintetica si adombra ancora una volta l'idea della creazione come atto trinitario: se lo Spirito Santo (*'l caldo amor*, soggetto) dispone e imprime con azione diretta la viva luce del Figlio (*la chiara vista*, oggetto) che procede dal Padre (*la prima virtù*), *quivi*, cioè nella creatura così formata, si otterrà il massimo della perfezione”, Anna Maria Chiavacci LEONARDI, în Dante ALIGHIERI, *La Divina commedia. Paradiso*, p. 373, nota la versurile 79-81.

Este reprezentată aici Treimea (simbol al unității circulare) prin care Dante exprimă, ajutându-se de muzicalitatea poeziei, un mister inexprimabil în termeni raționali, cel al unității și în același timp al diferențierii persoanelor divine. G. Coșbuc păstrează superbul chiasm al dublei enumerări din original (unu-doi-trei – trei-doi-unu), reușind să transmită și muzicalitatea circulară a versurilor care se referă la un mister pe care cuvintele nu au cum să-l descifreze. Ideea de circularitate se pierde în traducerea Etei Boeriu, care decide să abordeze rezumativ ceea ce Dante a vrut să transmită prin jocul algebric al poeziei sale.

trino e uno, Par. XV, v. 47

G. Coșbuc – *trei în unul*

Eta Boeriu – *trei într-unul*

Apare aici din nou conceptul de Dumnezeu unic și întreit în același timp: „*Benedetto sia tu, (...), trino e uno/ che nel mio seme se' tanto cortese*”. Cel care exprimă acest imn de laudă este Cacciaguida⁴³, care își manifestă recunoștința față de un Dumnezeu mărinimos (*cortese*) cu familia sa (*mio seme*). În ambele variante de traducere analizate, simpla enumerare adjectivală din originalul dantesc este echivalată prin formula de incluziune *trei în unul*. În rest, G. Coșbuc echivalează formula de început a imnului de laudă printr-un calc de expresie, deși corespondentul uzual al termenului *benedetto* din limba română este *binecuvântat*: *Binevorbit să fii tu trei în unul/ c-așa de bun te-arăți seminței mele*, iar Eta Boeriu echivalează formula de binecuvântare prin alt incipit imnografic și adjectivul *cortese*⁴⁴ prin *blând*, care este un atribut al divinității, fără îndoială, dar nu pe acesta îl actualizează Dante în contextul de față: *Mărire ție, ce ești trei într-unul,/ că blând te-arăți cu seminția mea*.

E credo in tre persone etterne, e queste

credo una essenza sì una e sì trina,

che soffera congiunto “sono” ed “este”, Par. XXIV, v. 139-141

G. Coșbuc – *și-n trei persoane-eterne cred, și-aceste*

atari sunt Un și-n trei atari se-mbină

că suferă să-i zici și sunt și este

Eta Boeriu – *Și cred în trei făpturi ce-n Paradis*

sunt una-n fapt și întreite-atare,

că se-mpreună-n „sunt” și-n „este” (...)

În această terțină, Dante vorbește despre dogma Trinității⁴⁵, proprie credinței creștine: în Dumnezeu sunt trei persoane, care sunt în același timp una și

⁴³ Cacciaguida este un strămoș al lui Dante din secolul al XII-lea, singurul, de altfel, se pare, despre care poetul însuși avea cunoștință.

⁴⁴ *Cortése*: ‘di corte, gentile, garbato’; (la Dante) ‘generoso, prodigo’, cf. DELI.

⁴⁵ „Così definito dal concilio Lateranense IV del 1215: «unus solus est verus Deus, aeternus et immensus... Pater et Filius et Spiritus Sanctus, tres quidem personae sed una essentia, substantia seu natura»”, Anna Maria Chiavacci LEONARDI, în Dante ALIGHIERI, *La Divina commedia. Paradiso*, p. 675, nota la versurile 139-141.

trei, astfel încât, spune autorul *Divinei Comedii*, despre acestea se poate vorbi folosind verbul *a fi* atât la persoana a III-a plural (*sunt*), cât și la persoana a III-a singular (*este*). G. Coșbuc traduce cu fidelitate terțina originală. Eta Boeriu introduce termenul *făpturi*, nepotrivit cu esența divinității fiindcă are sensul ‘(ființe) create’.

Oh trina luce, Par. XXXI, v. 28

G. Coșbuc – *Lumină triplă*

Eta Boeriu – *faclă întreită*

Expresia se referă la Treime; Dante invocă divinitatea să-și întoarcă privirea către pământ pentru a vedea dezordinea și violența neamului omenesc: *Oh trina luce che'n unica stella/ scintillando a lor vista, sì li appaga!/ guarda qua giuso a la nostra porcella*. Așa cum se întâmplă și în alte locuri din *Paradis*, Dante face apel la glasul lui Boethius, care îi este alături în împărăția cerurilor, așa cum Vergilius îi fusese alături în Infern și în Purgatoriu. Acesta spunea în *Mângâierile filosofiei*: *Privește-acum pământul plin de jale/ Oricine-ai fi cel ce diriguie toate/ Noi, bună parte a lucrării tale,/ Plutim pe marea vieții la întâmplare*⁴⁶. G. Coșbuc echivalează direct expresia care desemnează Treimea și invocăția din original: *Lumină triplă, ce desfeți din una/ de-a pururi stea, pe-atâția fericiți,/ privește-n jos să vezi la noi furtuna*. Eta Boeriu înlocuiește metafora luminii stelare cu metafora focului, fără însă a modifica substanțial mesajul transmis: *O, faclă întreită care-alini/ c-un singur foc alai de fericiți!/ Privește jos ce vijelii ne-așin*. În privitynța adjectivului *trino* care desemnează Trinitatea, G. Coșbuc optează pentru neologismul *triplu*, în timp ce Eta Boeriu recurge la consacratul *întreit* (obținut printr-o schimbare a categoriei gramaticale însoțită de prefixare).

tre giri di tre colori e d'una contenenza, Par. XXXIII, v. 116-117

G. Coșbuc – *tre cercuri... de trei culori și-aceeași continență*

Eta Boeriu – *trei brâuri felurite la culoare, la fel de largi în roți*

Cele trei sfere se referă la Sfânta Treime și reprezintă definiția clasică a acestui concept teologic: trei persoane egale, dar în același timp distincte: *Ne la profonda e chiara sussistenza/ de l'alto lume parvemi tre giri/ di tre colori e d'una contenenza*. Ne vom referi pe larg la această terțină în ultimul capitol al lucrării.

⁴⁶ BOETHIUS, *Mângâierile filosofiei*, I, V, vv. 42-5.